

“Alsof je omarmd wordt door alles om je heen”

een cultureelgeografisch onderzoek naar de beleving van de natuurlijke tuin

Wietske Wilts
Masterscriptie Culturele Geografie
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen
november 2012

*“Alsof je omarmd wordt door
alles om je heen”*

een cultureelgeografisch onderzoek naar de beleving van de natuurlijke tuin

Masterscriptie Culturele Geografie
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen
Wietske Wilts
november 2012

Begeleiding: dr. Bettina van Hoven

*Citaat titel: Jan
Foto omslag: Jan*

“... cultural geographers have found their way (back) to the material in very different ways that variously resonate with what I take to be amongst the most enduring of geographical concerns – the vital connections between the geo (earth) and the bio (life)”

– Sarah Whatmore*

* Whatmore, S. (2006) *Materialist returns: practising cultural geography in and for a more-than-human world*, in: *Cultural Geographies* 13, pp. 600-609

Voorwoord

Na ruim zeven jaar studeren en ontdekken, ben ik tot dit cultureelgeografische eindresultaat gekomen: een scriptie over de beleving van natuurlijke tuinen. Ik heb dit onderzoek met veel plezier uitgevoerd, al zat ik in het begin soms hele dagen verdwaasd achter de computer, niet wetend waar te beginnen. Toen ik afgelopen zomer ‘de boer op ging’ en rond werd geleid in de tuinen en met de tuiniers mocht praten over hun beleving van de tuin, begon ik langzaam te zien met welke puzzelstukjes ik te maken had. Ik ontdekte dat deze puzzel helemaal geen doos had, waar op stond hoe het moest. Dat maakte het puzzelen eigenlijk alleen maar interessanter en spannender. Door in de afgelopen maanden de puzzelstukjes één voor één in elkaar te passen, op een andere plek te leggen, eens om te draaien, is de puzzel nu compleet geworden. Het resultaat is te zien in deze scriptie.

Ik maak in dit voorwoord graag van de gelegenheid gebruik om een aantal mensen te bedanken. In de eerste plaats dr. Bettina van Hoven, die deze scriptie heeft begeleid. Bettina, heel veel dank voor je professionele begeleiding, het aandragen van (nóg meer ☺) artikelen en ideeën, je gastvrijheid om mij bij jou thuis te ontvangen, je kritiek en je grote betrokkenheid bij mijn onderzoek. Ik ben je erg dankbaar en heb enorm veel geleerd!

Daarnaast ben ik de respondenten dankbaar voor hun deelname aan mijn onderzoek, hun gastvrijheid om mij te ontvangen in hun tuin en de geweldig mooie citaten die de interviews hebben opgeleverd, en uiteraard de prachtige foto’s. Door jullie is deze scriptie zo kleurrijk geworden!

Ook wil ik iedereen bedanken die mij heeft geholpen in de zoektocht naar respondenten, in het bijzonder Gabi. Ook bedank ik Renneke, van wie ik heb geleerd te plannen en mijn energie op de juiste manier op dit onderzoek te richten.

Ik bedank Inge, Debbie, Sytske, Ki Ki, Joke, Jelmer en Saskia voor hun steun en betrokkenheid bij mijn onderzoek. Mijn ouders bedank ik voor hun betrokkenheid en hun financiële steun tijdens mijn studie.

Ten slotte bedank ik ‘mijn’ plant in mijn studiekabinet, die mij hier drie maanden lang gezelschap heeft gehouden, mij thuis deed voelen en de lucht in het studiekabinet heeft gezuiverd. Als allerlaatste bedank ik de portiers van de UB, bij wie ik elke dag de sleutel van mijn kabinet kwam halen en brengen en die mij elke dag begroetten met een vrolijk ‘goedemorgen Wietske!’. Hartelijk dank!

Wietske Wilts

Groningen, november 2012

0. SAMENVATTING

Hoewel de tuin traditioneel ervaren wordt als een plek van uitsluitend menselijke controle, wordt deze plek in recente onderzoeken opgevat als een hybride plek die continu gevormd wordt door zowel menselijke als niet-menselijke actoren. Door de tuin vanuit actor-netwerktheorie te bekijken, wordt duidelijk dat niet alleen aan de menselijke, maar ook aan de niet-menselijke actoren agency wordt toegekend. Vanuit het dwelling-perspectief bekeken maken mensen zich een thuis samen met al het andere dat op deze plek aanwezig is. Via multizintuiglijke, belichaamde ervaringen maken mensen hierin contact met de niet-menselijke natuur in hun omgeving en dit bevestigt dat de natuur 'in here' is.

Vanuit deze achtergrond richt dit onderzoek zich op de rol van de interactie met niet-menselijke actoren in de beleving van de natuurlijke tuin, en wat dit betekent voor het home-making-proces van mensen. Via foto-elicitering, rondleidingen door de tuin en diepte-interviews is de beleving van de natuurlijke tuin onderzocht. Dit werd gedaan onder negen tuiniers in de provincie Groningen.

Uit een analyse van de foto-elicitering, de rondleidingen en de diepte-interviews blijkt dat het zijn-in-de-tuin een bijzondere rijke belevenis is. De natuurlijke tuin wordt ervaren als een plek van vrijheid, genieten, rust en contact met natuur op een multizintuiglijke, belichaamde en symbolische manier. De interactie met niet-menselijke actoren (planten en dieren) in de tuin is een continue onderhandeling van de tuinier en de niet-menselijke actoren en in deze onderhandeling krijgt zowel de tuinier als de niet-menselijke actor vorm. Hierdoor is de tuin een dynamisch, hybride netwerk van mens en niet-menselijke natuur en zo wordt deze ook beleefd door de tuinier. Door de agency van de niet-menselijke natuur in de tuin en daaromheen in te zetten in de creatie van een aangename plek, bevestigt de tuinier de essentiële rol van de tuin in dit home-making-proces en in het thuisgevoel.

De rol van de niet-menselijke actoren is cruciaal in de beleving van de natuurlijke tuin. In het contact met de niet-menselijke natuur ervaren mensen rust en betovering. Hiermee bevestigen de tuiniers dat hun thuis mede gevormd wordt door de niet-menselijke natuur. Dit betekent dat het home-making-proces breder moet worden getrokken dan uitsluitend een proces van menselijke controle.

Inhoudsopgave

1. Introductie	8
2. Theoretisch kader	10
2.1 Tuinen onderzocht	10
2.1.1 Wat is een tuin?	10
2.1.2 Behoeftte aan een tuin	10
2.1.3 Beleving van tuinen	11
2.2 Home	12
2.3 Het dwelling-perspectief	13
2.4 Multizintuiglijke, belichaamde ervaring	14
2.5 Actor-netwerktheorie	16
2.5.1 Actor-netwerktheorie in het algemeen	16
2.5.2 Actor-netwerktheorie in de geografie	16
2.5.3 Actor-netwerktheorie in de tuin	17
2.5.4 Wat doet actor-netwerktheorie?	19
2.6 Naar een relationele ethiek	19
3. Methodologie	22
3.1 Kwalitatief onderzoek	22
3.2 Respondenten	22
3.2.1 Definitie ‘natuurlijke tuin’	22
3.2.2 Werving van respondenten	23
3.2.3 Overzicht van respondenten	24
3.3 Dataverzameling	24
3.3.1 Foto-elicatie	25
3.3.2 Rondleiding door de tuin	26
3.3.3 Diepte-interview	27
3.4 Onderzoeksethiek	29
3.4.1 Informatie respondenten	29
3.4.2 Vertrouwelijkheid	29
3.5 Reflexiviteit	30
3.6 Analyse	30
4. Resultaten	31
4.1 De tuin als thuis	31
4.2 Verbondenheid met al het andere	36
4.2.1 Multizintuiglijke, belichaamde ervaring	36
4.2.1.1 Zien	37
4.2.1.2 Horen	38
4.2.1.3 Ruiken	40
4.2.1.4 Proeven	41
4.2.1.5 Voelen	42

4.2.2 Een tuin als verbinding met een groter geheel	44
4.3 Interactie met niet-menselijke actoren	47
4.3.1 Conceptualisatie niet-menselijke agency	47
4.3.2 Het netwerk 'tuin'	48
4.3.3 Een relatie met planten?	51
4.4 Een ethische houding tegenover natuur	52
5. Conclusie	55
Bronvermelding	59
Bijlage	65
Diepte-interview	
Lijst van figuren en tabellen	
Figuur 2.1 Chains of enrolment in the garden	
Figuur 4.1 Vrijheid	
Figuur 4.2 Thuis	
Figuur 4.3 Jan in zijn tuin	
Figuur 4.4 Zichtlijn	
Figuur 4.5 Hommelplant	
Figuur 4.6 Aardbeienmanden	
Figuur 4.7 Uitzicht	
Figuur 4.8 Eenheid	
Figuur 4.9 Chains of enrolment in the garden	
Figuur 4.10 Berk	
Figuur 4.11 Houtduif	
Figuur 4.12 Vogelhuisje	

1. INTRODUCTIE

Mensen proberen zich een thuis te maken op de wereld. In dit zogeheten ‘home-making-proces’ maken mensen zich een aangename plek in huis, maar ook in de tuin. Een thuis wordt (in de westerse wereld) opgevat als een plek die voor en door mensen gemaakt wordt (Power, 2008) en als een plek waar (wilde) natuur buiten gesloten wordt (Kaika, 2004). Vanuit dit (traditionele) perspectief wordt de tuin opgevat als een reflectie van de cultuur en de ideeën van de tuinier (Power, 2005), met daarin de tuinier als actief subject en de planten en dieren als passieve objecten. Dit perspectief is een onderdeel van het westerse natuur-cultuur dualisme en het westerse gedachtegoed waarin natuur en maatschappij los van elkaar worden beschouwd (Castree, 2001).

Echter, vanuit het dwelling-perspectief (Heidegger, 1954; Ingold, 1995; Cloke & Jones, 2001; Blunt, 2005; Johnston, 2008) bekeken maakt de mens zich een eigen plek op de wereld *samen* met al het andere op die plek, dus ook samen met natuur. Zeker in de natuurlijke tuin – die het onderwerp is van dit onderzoek – komt de mens in zijn home-making-proces (een vorm van menselijke agency) met natuur (een vorm van niet-menselijke agency) in aanraking. Omdat ‘thuis’ traditioneel als gescheiden van natuur wordt gezien, is het interessant om te kijken hoe mensen het contact met natuur in hun tuin (‘niet-menselijke actoren’) ervaren en wat dit betekent voor zijn/haar home-making-proces. De onderzoeksvraag is dan ook:

‘Welke rol speelt de interactie met de niet-menselijke actoren in de beleving van de natuurlijke tuin, en wat betekent deze interactie voor het home-making-proces?’

Op deze vraag zal ik aan de hand van de volgende deelonderwerpen een antwoord geven:

- *Wat maakt de tuin waardevol voor de tuinier?*
- *Wat is de interactie tussen de tuinier en de niet-menselijke actoren?*
- *Welke rol speelt de tuin in het home-making-proces?*

Het is met name interessant om de interactie met de niet-menselijke natuur in de tuin te bestuderen, omdat de tuin eigendom is van de tuinier en hij/zij zijn/haar eigendom naar eigen smaak kan inrichten (Cammack et al., 2011), maar er tegelijk ook ‘niet-menselijke actoren’ zoals planten en dieren hun invloed uitoefenen (Hitchings, 2003). Ook is de tuin een interessante plek om de relatie met de niet-menselijke natuur te onderzoeken, omdat het hier om een persoonlijke betrokkenheid bij natuur gaat (Bhatti & Church, 2001; Head & Muir, 2006).

Vanuit theorieën over ‘home’, het dwelling-perspectief, de belichaamde ervaring van de omgeving en actor-netwerktheorie worden de tuinbelevingen van negen tuiniers geanalyseerd. Op deze manier probeert dit onderzoek de beleving van de interactie tussen mensen en natuur in de natuurlijke tuin te vatten, alsmede wat dit betekent voor het thuisgevoel.

Dit onderwerp is van belang omdat de tuin een belangrijke plek inneemt in het denken over natuur-cultuurrelaties. Volgens Bhatti & Church (2001) laat de tuin een balanspunt zien tussen menselijke controle en 'wilde' natuur. Dit onderzoek laat echter zien dat er van een balanspunt niet altijd sprake is. Soms is de interactie met de niet-menselijke actoren een harmonieuze samenwerking (Hitchings, 2003), maar af en toe heeft deze interactie meer weg van een worsteling (Power, 2005). Bovendien valt het te betwisten of er überhaupt sprake kan zijn van een balanspunt... een balanspunt volgens wie? Wij mensen kunnen alleen vanuit ons mens-zijn oordelen (Whatmore, 2002; Johnston, 2008) en kunnen daarom nooit een balanspunt tussen mensen en natuur aanwijzen. Mijns inziens vormt de tuin een *plek* waar mens en natuur in een complexe, symbiotische, dubbelzinnige en 'worstelende' manier met elkaar verweven raken.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 biedt het theoretisch kader waarmee de beleving van de natuurlijke tuin geanalyseerd wordt. In hoofdstuk 3 worden de onderzoeksmethoden besproken en verantwoord en hoofdstuk 4 geeft de analyse van de tuinbelevingen van de geïnterviewde tuiniers aan de hand van de theorie uit hoofdstuk 2. Hoofdstuk 6, ten slotte, biedt de conclusies.

2. THEORETISCH KADER

In dit hoofdstuk wordt de theorie die leidend is in dit onderzoek besproken; de theorie waarmee de onderzoeksresultaten geanalyseerd worden. Als eerste wordt een overzicht gegeven van de bestaande literatuur over de beleving van de tuin. Daarna zullen de concepten die voor dit onderzoek van belang zijn uitgediept worden: de notie van home, de notie van dwelling, actor-netwerktheorie en een relationele ethiek.

2.1 Tuinen onderzocht

2.1.1 Wat is een tuin?

Volgens Van Dale is een tuin een ‘omheind of afgeperkt stuk grond, behorende bij een huis en daaraan sluitende, of het omgevende, waar bloemen gekweekt of groenten enz. geteeld worden’ (Den Boon & Geeraerts, 2005, p. 3690). Het Middelnederlandse woord ‘tuyn’ betekent: vlechtwerk van teen; omheining; de daardoor afgesloten ruimte (Van Veen & Van der Sijs, 1997). ‘Tuin’ is verwant aan het Engelse woord ‘town’, dat omheinen betekent, en aan het Welshe woord ‘din’, dat vesting betekent. Het omheinen van een plaats komt dus duidelijk naar voren in de betekenis van het woord ‘tuin’. En de associatie met een vesting suggereert veiligheid en bescherming in de tuin. Deze definities zijn puur vanuit de mens bekeken. ‘Waar bloemen gekweekt of groenten geteeld worden’, dat gaat uitsluitend over een menselijke activiteit. Dit is in lijn met Powers (2005, p. 40, eigen vertaling) constatering dat ‘een tuin traditioneel worden opgevat als een menselijke constructie (...) met natuur als de passieve ‘ander’ die vormgegeven kan worden naar de wensen van de tuinier’. Maar: in de tuin oefenen niet alleen mensen, maar ook niet-menselijke actoren zoals dieren en planten invloed uit. Daarom wordt sinds een jaar of vijftien wordt de tuin breder opgevat, namelijk als een hybride netwerk waarin mens en plant wederzijds constitutief zijn (o.a. Bhatti & Church, 2001; Hitchings, 2003; Blunt, 2005; Power, 2005, 2008; Head & Atchison, 2009). Zie ook paragraaf 2.5.3.

Bhatti & Church (2001, p. 369) definiëren een tuin als ‘een microruimte die natuur in het ‘thuis’ representeert en de dubbelzinnigheid van de ecologische dimensie van home-making reflecteert’. Hier sluit dit onderzoek bij aan.

2.1.2. Behoeftte aan een tuin

Voor de behoefte aan een tuin zijn er meerdere verklaringen te vinden. Eén daarvan is de biofilia-hypothese (Freeman et al., 2012): mensen hebben een aangeboren neiging om zich op leven en levensprocessen te richten (Joye & De Block, 2011). Het welzijn van mensen is intiem verbonden met het welzijn van de natuur. In het vervullen van deze behoefte, creëren mensen een tuin (Gross & Lane, 2007; Freeman et al., 2012). De behoefte aan privacy gaat volgens Bhatti & Church (2001) samen met de behoefte aan natuur: mensen creëren een tuin om alleen – afgescheiden van de rest van de wereld – te zijn met de natuur. Hoe de tuinier zijn/haar tuin wil inrichten, hangt af van zijn bedoelingen met de tuin. Zo kunnen

vogelliefhebbers hun tuin bijvoorbeeld beplanten met bessenstruiken, om zo meer vogels aan te trekken (Cammack et al., 2011).

2.1.3 Beleving van tuinen

In recente onderzoeken over tuinen komen verschillende manieren naar voren waarop tuiniers hun tuin ervaren en waardoor zij hun tuin waarderen.

Ten eerste ervaren mensen hun tuin op een escapistische manier (Bhatti & Church, 2001; Gross & Lane, 2007; Freeman et al., 2012). Dit wil zeggen dat tuiniers hun tuin ervaren als een toevluchtsoord, waar ze zich terug kunnen trekken uit de drukte en stress die ze in hun dagelijks leven ervaren. Ze waarderen hun tuin omdat deze de mogelijkheid biedt om aan de alledaagse drukte te ontsnappen. Volgens Groenewegen et al. (2006) heeft de zogeheten ‘Vitamine G’ (vitamine groen) een positief effect op zowel de fysieke als psychische menselijke gezondheid. Vitamine G is te vinden in natuur of in stedelijk groen – en dus ook in tuinen. Tuinieren blijkt stress te verminderen. Ook Brook (2003), Lea (2008) en Freeman et al. (2012) benadrukken dat contact met natuur de menselijke gezondheid positief beïnvloedt. Vanuit dit perspectief gezien is het niet zo vreemd dat mensen juist hun tuin gebruiken om zich te onttrekken aan de drukte van het dagelijks leven.

De escapistische beleving van de tuin is nauw verweven met de ervaring van de tuin als privé-bezit. Mensen zijn enorm gehecht aan en trots op hún eigen stukje groen rondom hun huis (Gross & Lane, 2007). Een tuin biedt vrijheid, omdat mensen hun tuin ervaren als een setting voor creativiteit (Bhatti & Church, 2001) waar zij hun ‘verslaving’ aan transformaties kunnen botvieren (Gross & Lane, 2007). Doordat mensen in hun tuin zo veel van zichzelf stoppen, wordt de tuin vaak ervaren als een reflectie van de identiteit van de tuinier (Bhatti & Church, 2001; Cammack et al., 2009; Freeman et al., 2012). De tuinier ziet zichzelf en zijn/haar eigen inspanningen weerspiegeld in zijn/haar tuin. Hier hoort ook bij dat tuiniers de identiteit van andere tuiniers denken te kunnen aflezen uit hun tuinen.

Naast een plek om zich terug te trekken, ervaren tuiniers de tuin ook als een sociale plek. Ten eerste omdat ze de tuin associëren met familie, vrienden en soms buurtgenoten (Gross & Lane, 2007; Bhatti et al., 2009; Freeman et al., 2012). Ten tweede omdat tuiniers via hun tuin deelnemen aan wijdere debatten over natuur (Bhatti et al., 2009; Cammack et al., 2011). Maar: volgens Bhatti & Church (2001) komt een respectvolle betrokkenheid met natuur in het algemeen niet altijd overeen met een respectvolle omgang met natuur in de tuin. Hoewel mensen wel naar een zo goed mogelijke omgang met natuur in de tuin zoeken, laten mensen hun eigen wensen om de plek zo te maken zoals zij willen ook vaak voorgaan.

Natuur speelt dus een belangrijke en dubbelzinnige rol in de beleving van de tuin (Bhatti & Church, 2001; Power, 2005; Gross & Lane, 2007; Head & Atchison, 2009). Mensen waarderen de natuur in hun tuin en werken ermee samen om van de tuin aan aangename plek te maken (Hitchings, 2003). Dit is niet altijd het geval, omdat de natuur niet altijd doet wat de tuinier wil. Het verblijf in de tuin kan soms een worsteling worden als er veel onkruid woekert

(Power, 2005). Maar: dat natuur iets anders doet dan de tuinier in gedachte had, hoeft niet altijd een negatieve ervaring op te leveren. Het feit dat de planten in de tuin ‘onverwachte’ dingen doen en hun eigen leven leiden, maakt ook dat tuiniers gefascineerd raken door de natuur (Hitchings, 2006). Hoewel tuinen worden gezien als een verbinding met natuur, spreken mensen veelal niet concreet over hun band met natuur in de tuin (Bhatti & Church, 2001, Freeman et al., 2012). Het contact met natuur wordt wél duidelijk in de dingen die mensen volgens Kaplan (1995) aan het tuinieren waarderen: simpelweg met de handen in de aarde ‘werken’, zien hoe planten groeien en buiten zijn.

Hoewel de beleving van de tuin altijd te maken heeft met een zeker contact met natuur (Bhatti & Church, 2001), verschilt de tuinbeleving per regio en per tijdsperiode (Power, 2005). Zo constateert Shillington (2008) bijvoorbeeld dat de patio (tuin) in Nicaragua een onderdeel vormt van de fysieke structuur van het huis, onder andere omdat er bomen in staan die het huis ondersteunen, van schaduw voorzien en privacy bieden. In de westerse wereld worden tuinen volgens Shillington (2008) meer als plek van consumptie gebruikt. In de jaren vijftig werden tuinen bijvoorbeeld hoofdzakelijk gezien als een mogelijkheid om zelf groente te verbouwen. Hoewel dit in de loop der jaren is afgenomen, is de interesse om zelf groente, fruit en kruiden te verbouwen in de tuin weer toegenomen (Freeman et al., 2012).

2.2 Home

In dit onderzoek, waarin de beleving van de tuin centraal staat, is ‘home’ een belangrijk begrip, omdat ‘home’ de band die mensen met hun leefomgeving hebben benadrukt (Dayaratne & Kellett, 2008).

Mensen begrijpen feilloos wat een thuis is, omdat ze hun anker ergens uitgooien en zich er een aangename plek maken. Het hebben van een thuis is een menselijke basisbehoefte (Gross & Lane, 2007; Dayaratne & Kellett, 2008) en het thuis staat centraal in de ontwikkeling van een eigen identiteit (Mazumdar & Mazumdar, 2009). Omdat het thuis verweven is met de eigen identiteit, kan het ook gezien worden als ‘een symbolisch centrum van het ‘zelf’” (Bhatti et al, 2009, p. 65, eigen vertaling). Een thuis bestaat zowel concreet: in de vorm van een huis (of andere thuisplek), en emotioneel/spiritueel: in de vorm van een thuisgevoel (Tuan, 1977; Moore, 2000; Bhatti & Church, 2001). Mensen zijn domi-centrisch. Dat wil zeggen dat ze telkens fysiek naar hun thuis terugkeren én dat ze structuur geven aan de realiteit vanuit het thuis (Tuan, 1977; Lewicka, 2011).

Aan ‘home’ worden veelal positieve associaties gekoppeld, zoals gevoelens van veiligheid en zekerheid, samenzijn met familie, een eigen plek waar mensen zelf controle uitoefenen (Moore, 2000; Bhatti & Church, 2001; Chow & Healy, 2008). ‘Home’ roept echter niet alleen maar positieve en veilige associaties op, maar kan ook gezien worden als een plek van negatieve ervaringen en beperkingen (Moore, 2000; Domosh & Seager, 2001; Holloway & Hubbard, 2001; Blunt, 2005).

Een thuis is niet statisch, maar wordt continu gemaakt (Bhatti & Church, 2001; Dayaratne & Kellett, 2008). Ingold (2000) geeft aan dat een thuis gemaakt wordt door erin te leven, thuis reflecteert dan het leven van de inwoner(s). Via zogeheten 'home-making-praktijken' maken mensen zich een aangename plek. Home-making-praktijken zijn heel gewone activiteiten, zoals theedrinken, koken, afwassen. Via deze routines ontstaat een thuisgevoel, een gevoel van vertrouwdheid met de omgeving. Een thuis wordt niet alleen gevormd door de inwoners: een thuis is niet compleet als er geen contact is met andere mensen (Dayaratne & Kellett, 2008). Ook wordt een thuis gevormd in dynamische relaties met het publieke domein (Bhatti & Church, 2001). Als een individu zich niet zo thuis voelt bij zaken die in de wereld spelen, heeft het vaak een extra grote behoefte tot home-making op zijn/haar eigen plek (Lorimer, 2005).

Hoewel de tuin niet of nauwelijks voorkomt in literatuur over de betekenis van 'home' (bijv. Moore, 2000), noemen mensen wél vaak hun tuin als zij over hun thuis vertellen (Bhatti & Church, 2001; Cammack et al, 2011). Home-making-praktijken vinden ook niet alleen in huis plaats, maar strekken zich uit naar de tuin (Gross & Lane, 2007). Want ook in de tuin maken mensen zichzelf een aangename plek. De tuin blijkt dus wel degelijk een rol te spelen creëren van een thuis en het thuisgevoel (Tuan, 1974). De tuin is onder andere belangrijk voor het thuisgevoel vanwege de alledaagse betoveringen die deze biedt en de privacy die in de tuin wordt ervaren (Bhatti et al., 2009). Voor migranten kan de tuin bijdragen aan het thuisgevoel, door er planten neer te zetten die de tuinier aan zijn thuisland herinneren (Brook, 2003; Mazumdar & Mazumdar, 2012). Coolen & Meesters (2012) constateren dat de tuin niet alleen een uitbreiding van het huis is, maar een essentieel onderdeel is van de woning.

Het maken van een thuis wordt traditioneel gezien als een proces waarin de mens haar thuis naar haar eigen wensen kan vormgeven, alsof er een wit doek is waarop de mens haar ideale thuis kan schetsen. Het maken van een thuis wordt dus opgevat als een proces van menselijke controle, waarin de 'wilde' natuur buiten wordt gesloten (Kaika, 2004). Deze opvatting is een onderdeel van bredere opvattingen over cultuur en natuur in het westerse denken (Power, 2008). Natuur en cultuur worden als los van elkaar beschouwd (Castree, 2001), waarbij de mens het actieve subject is en de natuur de passieve 'ander' (Power, 2008). Echter, met een nieuwe, 'inclusieve' denkwijze wordt voorbij het natuur-cultuurdualisme gedacht en wordt de niet-menselijke natuur gezien als een actieve vormgever van het dagelijks leven van mensen (Jones & Cloke, 2002; Whatmore, 2002; Johnston, 2008). Hiertoe wordt ook het thuis beschouwd als een ruimte die mede gevormd wordt door de niet-menselijke natuur (Blunt, 2005). Aan de ene kant ontwikkelen mensen opvattingen over natuur vanuit hun thuis (King, 2003, Lewicka, 2011) en aan de andere kant hebben publieke opvattingen over natuur invloed op hoe mensen hun thuis ervaren (Power, 2008).

2.3 Het dwelling-perspectief

Om de relatie tussen de mens en al het andere op de woonplek te begrijpen, is er kennis nodig van het dwelling-perspectief. Dwelling is niet zomaar 'er zijn', of 'ergens zijn'. Er is pas sprake van dwelling als de mens zich een thuis maakt op de woonplek (Ingold, 1995).

Het vertrekpunt in de dwelling-theorie is: mensen zijn geen autonome wezens die *buiten* de wereld staan, maar zij zijn altijd één met de activiteiten in hun leven. Zij zijn in een ‘actieve, praktische, zintuiglijke betrokkenheid met alle componenten van de dwelt-in-world’ (Ingold, 2000, p. 42, eigen vertaling). Dwelling is zijn-op-een-plek. Dwelling is *Dasein* (Heidegger, 1954). Mensen kunnen niet (op aarde) zijn zonder *ergens* te zijn. Dwelling is dus essentieel.

Dwelling gaat over het rijke en voortdurende samenzijn van wezens en dingen die landschappen en plaatsen maken, die natuur en cultuur samenbrengen (Cloke & Jones, 2001). Het is de manier waarop mensen op aarde zijn. Volgens Heidegger (1954) en later Ingold (1995) moet de relatie tussen mensen en hun omgeving niet gezien worden als een ‘building perspective’, maar als een ‘dwelling perspective’. Het ‘building perspective’ houdt in dat de mens dingen bouwt op de aarde en is dus een eenzijdige, antropocentrische relatie. Het ‘dwelling perspective’ ziet de relatie tussen mensen en hun omgeving daarentegen als een relatie waarin mensen in wat ze bouwen, hoe ze leven en denken gevormd worden door hun essentiële inbedding in de wereld. Dwelling is hiermee een activiteit via welke de mens zich een aangename plek maakt op de wereld (Tall, 1993, in Cloke & Jones, 2001). Om een huis – en een tuin – tot een thuis te maken, is het dus nodig om er te dwellen. Dit thuis is dus niet alleen door de mens gebouwd, maar wordt altijd ook vormgegeven door al het andere dat op die plek aanwezig is (Ingold, 1995).

Dwelling betekent niet alleen dat de mens *er is*, maar ook dat al het andere op die plek *er is*. Bovendien betekent dwelling begrijpen: de rijkdom van hybride relaties in een plek begrijpen. En in deze relaties groeien ‘ecologie, cultuur, de mens en de niet-menselijke natuur, het lokale en het mondiale, het echte en het ingebeeldde allemaal samen in het specifieke’ (Cloke & Jones, 2003, p. 212, eigen vertaling). In dit onderzoek: de tuin.

Casey (1993, in Bhatti & Church, 2009) onderscheidt drie manieren van dwelling: ‘hermetic dwelling’ is een soort zwerven tussen plaatsen; ‘hestian dwelling’ is permanent wonen. In de tuin, aldus Casey, zijn mensen aan het ‘bijna-wonen’. De tuin ligt op het kruispunt tussen de gebouwde en de natuurlijke wereld. De manier van dwellen in de tuin is dan ook: peripathetisch dwellen, wat omschreven kan worden als een ‘tastbaar zintuiglijk wandelen in de sociale en natuurlijke wereld’ (Bhatti & Church, 2009, p. 64). Dit is een soort ‘omscharrelen’ zonder direct doel, waarbij het lichaam open is voor allerlei ontmoetingen en interacties in de tuin.

2.4 Multizintuiglijke, belichaamde ervaring

In de praktijk van het ‘dwellen’ maakt de mens contact met al het andere dat op zijn woonplek aanwezig is. Hij maakt hier op een zintuiglijke en belichaamde manier contact mee. De zintuiglijke, belichaamde ervaring is belangrijk voor dit onderzoek, omdat het contact met planten en dieren via het lichaam gaat. Immers, dieren en planten kunnen niet praten. Via de praktijk van de belichaamde ervaring komt ook de invloed van de planten en dieren in de tuin naar voren (Power, 2005).

Via multizintuiglijke ervaringen maken mensen contact met de natuur om zich heen (Lorimer, 2005; Carolan, 2009; Van Hoven, 2011). Deze ervaring gaat meestal niet via één zintuig, maar via meerdere (Paterson, 2009). Als mensen in de tuin direct contact maken met natuur, gaat dat via alle zintuigen: zien, horen, ruiken, proeven, voelen. De kleuren van bloemen en andere elementen worden gezien, het ruisen van de bomen en de geluiden van dieren worden gehoord, de geur van rozen en van kruiden wordt geroken, de smaak van groenten uit de moestuin wordt geproefd en blaadjes, boomstammen en andere dingen worden aangeraakt. Door dit directe zintuiglijke contact met de planten en dingen in hun omgeving raken mensen verbonden aan de tuin.

Volgens van Hoven (2011) bepaalt natuur mede hoe mensen er contact mee maken. Want ‘de planten in de tuin bevelen zichzelf aan en nemen de tuinier mee in hun wereld, zodat de tuinier goed begrijpt wat de plant nodig heeft en de goede zorg kan bieden’ (Power, 2005, p. 48, eigen vertaling).

Om een landschap te begrijpen, moeten we ‘erin wandelen, uit de grond eten, de winden kennen en de bloemenscènes en de vogels observeren’ (Daniels, 1992, in Cloke & Jones, 2001). Een tuin is derhalve een landschap dat diepgaand begrepen wordt door de tuinier, omdat hij/zij erin wandelt, uit zijn/haar moestuin eet en er bloemen en vogels observeert.

Via de zintuigen maakt het *lichaam* contact met alles om zich heen. Belichaamde kennis is van groot belang, omdat 95% van onze kennis voortkomt vanuit onbewuste ideeën die via het lichaam binnenkomen (Carolan, 2009). Ook Merleau-Ponty (1992, in Carolan, 2009) benadrukt dat mensen zich vooral bewust zijn van de wereld via hun lichaam.

Cloke & Jones (2001) illustreren een belichaamde ervaring via het dwelling-perspectief, met het zijn-in-de-boomgaard: het dwelling-perspectief gaat om het zijn-in-het-landschap, in plaats van het landschap van een afstand te bekijken. Het landschap is om ons lichaam heen. Door *in* het landschap te zijn, pikken de zintuigen allerlei prikkels op. Elk seizoen is een andere ervaring. De aanwezigheid van geluiden en geuren benadrukken het zijn *in* het landschap. Dit is een ‘embodied embeddedness’.

Door als lichaam in het landschap – en in de tuin – te zijn, raken mensen op een lichamelijke manier via de zintuigen direct verbonden met alles om hen heen. Zo ontstaat ‘place attachment’ op een hele directe manier (Brook, 2003).

Als lichaam in de natuur zijn heeft volgens Lea (2008) een therapeutisch effect. In een artikel over therapeutische landschappen betoogt zij dat natuur maakt dat mensen lichamelijk tot rust komen in ‘retreat settings’. In een ‘retreat setting’ komen gasten om het drukke leven van alledag een poosje te ontsnappen. Omdat de tuin ook als een toevluchtsoord ervaren wordt (zie paragraaf 2.1.3), kan de tuin ook als een ‘retreat setting’ gezien worden, waarin natuur een therapeutisch effect heeft op de mens.

2.5 Actor-netwerktheorie

Actor-netwerktheorie is een benadering via welke we oog kunnen hebben voor de invloeden die aanwezig zijn in de tuin (Hitchings, 2003; Power, 2005). Daarom is actor-netwerktheorie geschikt om de interactie tussen mensen en niet-menselijke actoren in de tuin te onderzoeken.

2.5.1 Actor-netwerktheorie in het algemeen

Actor-netwerktheorie probeert wat er gebeurt in de wereld uit te leggen door de vele verbindingen van actoren in netwerken te onderzoeken. Actor-netwerktheorie is opgezet om de constructie van kennis op te sporen, maar wordt tegenwoordig breder gebruikt om de constructie van het sociale te begrijpen. Actor-netwerktheorie biedt een 'raamwerk dat ervan uitgaat dat kennis, actoren, instituties, organisaties en de maatschappij als geheel *effecten* zijn, en dat zulke effecten het resultaat zijn van relaties vastgesteld via heterogene netwerken van mensen en niet-mensen' (Bosco, 2006, p. 136, eigen vertaling). Dit vraagt om enige uitleg. Actoren zijn effecten in die zin dat ze hun activiteit ontleen aan de relaties met andere actoren in het netwerk waarin ze zich bevinden. Deze netwerken zijn dynamisch; ze variëren in ruimte en tijd. Bovendien kan de *agency* (de capaciteit tot handelen) van een actor en effect zijn van verschillende netwerken tegelijk. Actor-netwerktheorie gaat uit van een relationeel perspectief: juist aan de *relaties* die actoren met andere actoren hebben, wordt hun *agency* en vorm ontleend. Latour (1996) spreekt overigens van 'actanten' in plaats van 'actoren', omdat een 'actant' iets is dat 'acteert' (iets doet) of waaraan activiteit wordt toegekend door anderen. In dit onderzoek wordt het begrip 'actor' gebruikt.

Actor-netwerktheorie vraagt ons uit het denken in termen van hiërarchie te stappen en te denken in termen van constante circulaties en 'flows'. Zo kunnen we met actor-netwerktheorie voorbij de scheiding van natuur en maatschappij denken (Castree & MacMillan, 2001; Waage, 2010).

2.5.2 Actor-netwerktheorie in de geografie

In de geografie bestaan veel studies naar netwerken, maar die moeten niet verward worden met actor-netwerktheorie. Actor-netwerktheorie gaat namelijk verder dan de traditionele ruimtelijke analyse van netwerken, omdat deze een pleidooi houdt voor de theoretisering van samenleving, natuur, ruimte en alle anderen dingen vanuit een *relationeel* perspectief (Bosco, 2006). Relationeel wil zeggen dat een plaats wordt gezien als iets dat gevormd wordt door de relaties van menselijke en niet-menselijke actoren (Jones & Cloke, 2002). Actor-netwerktheorie wordt gebruikt om te onderzoeken hoe verschillende actoren (menselijke en niet-menselijke) uit verschillende relaties ontstaan en onderzoekt ook macht in deze relaties. Vanuit het perspectief van actor-netwerktheorie leidt het denken over macht, netwerken en plaats ons naar een heroverweging van de manier waarop verschillende actoren (die op verschillende manieren in verschillende netwerken zijn geplaatst) in staat zijn om verschillende relaties en vormen van macht te construeren (Bosco, 2006).

In de culturele geografie is actor-netwerktheorie onder andere uitgewerkt met de agency van bomen. Volgens Cloke & Jones (2003) hebben bomen een krachtige aanwezigheid in het leven op een plaats. Met actor-netwerktheorie wordt de natuur in een plaats niet meer als de 'passieve ander' gezien, maar als een actieve actor in het netwerk dat die plaats vormt. Door te beseffen dat bomen een grote invloed hebben op de sfeer in een plek, wordt duidelijk dat niet alleen mensen, maar ook bomen 'agency' hebben. Bomen bezitten bijvoorbeeld agency in de zin dat ze de lucht zuiveren en een plek aangenaam maken.

Er is een verschil tussen menselijke en niet-menselijke agency. Bomen en andere niet-menselijke actoren oefenen geen intentionele agency uit (die de mens wél uitoefent), maar wel 'purposive' agency, die creatief is en kan transformeren (Jones & Cloke, 2002). Dit betekent dat bomen een soort 'plan' hebben dat ze volgen in hun groei. Menselijke agency onderscheidt zich van niet-menselijke agency doordat deze een vrije wil kent en kan kiezen.

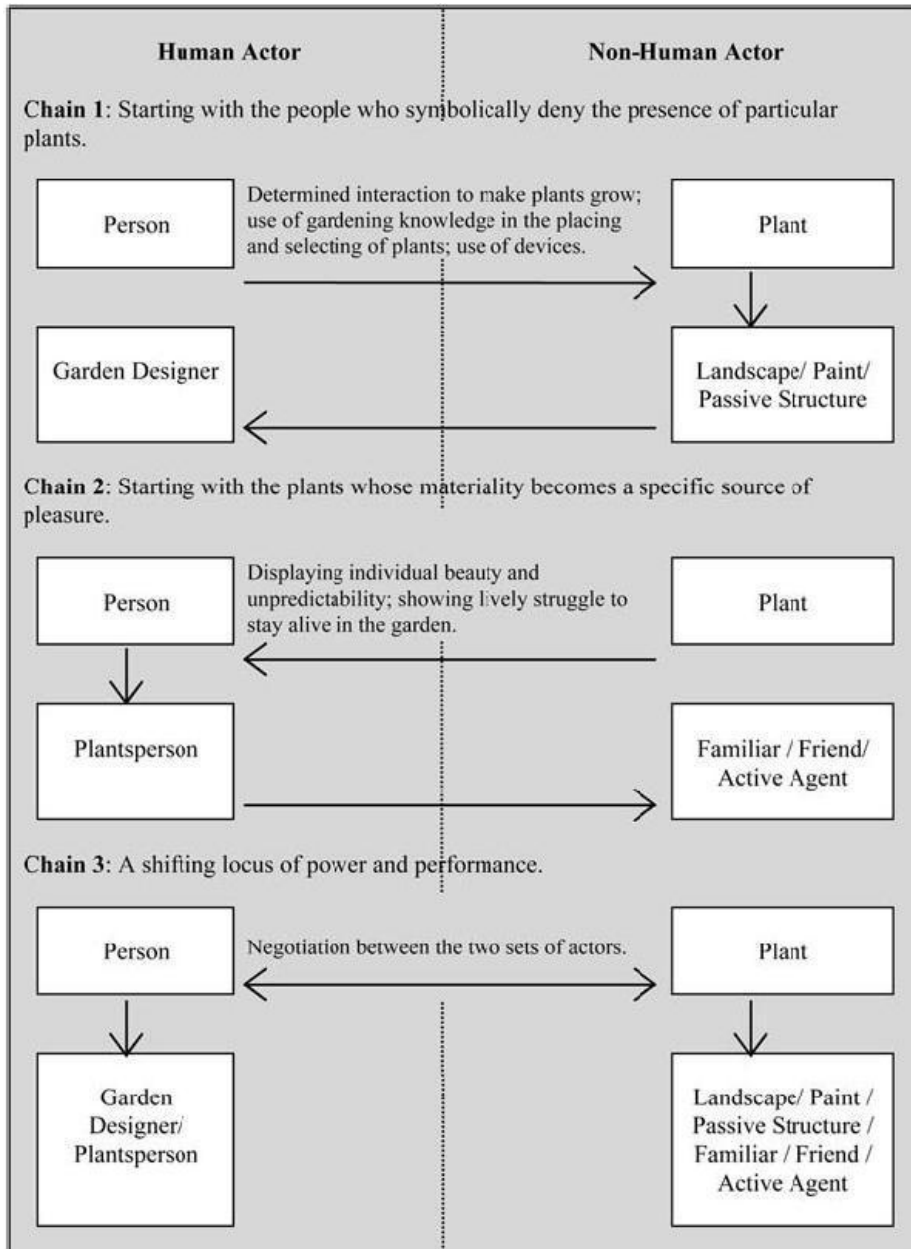
2.5.3 Actor-netwerktheorie in de tuin

In dit onderzoek wordt actor-netwerktheorie gebruikt, omdat deze theorie geschikt is om de relatie tussen menselijke en niet-menselijke actoren in de tuin te onderzoeken (Hitchings, 2003; Power, 2005). Door de nadruk op de interactie en de betrokkenheid tussen mensen en niet-menselijke actoren te plaatsen, ontstaat aandacht voor de aanwezigheid van niet-menselijke entiteiten en de plek van menselijke en niet-menselijke actoren in het netwerk 'tuin'.

Kortom, door de tuin via actor-netwerktheorie te bekijken, wordt de tuin niet meer gezien als een plek van uitsluitend menselijke controle, maar als een hybride netwerk waarin mensen, planten, dieren, objecten en alle andere dingen wederzijds constitutief zijn (Hitchings, 2003; Blunt, 2005; Power, 2005; Cammack et al., 2011).

Met het in beeld komen van de agency van planten, wordt volgens Hitchings (2003) duidelijk dat planten bepaalde eisen hebben op het gebied van licht, water, voeding, et cetera. Dit kan leiden tot verschillende vormen van interactie tussen mensen en planten. Hitchings legde de *samenwerkende* reactie van mensen en planten bloot, terwijl Power (2005) ook de *worsteling* tussen mensen en planten aan het licht bracht. Hitchings (2003) ziet de samenwerking tussen mensen en planten als volgt: de fysieke nabijheid van planten herinnert de mensen aan hun specifieke wensen. Planten presenteren zich, lokken de tuinier in hun wereld en maken op die manier zichtbaar wat voor verzorging ze nodig hebben (Hitchings, 2003; Power, 2005; Head & Atchison, 2009). Dit is een harmonieuze relatie. Maar: de relatie tussen mensen en planten gaat niet altijd over rozen. Een worsteling kan bijvoorbeeld plaatsvinden met 'onkruid'. Via een zorgrelatie raken mensen betrokken bij planten, maar bij onkruid is dit niet het geval (Power, 2005). Onkruid is door de tuinier ongewenst, maar wil zelf wel groeien. Dit levert conflicten op tussen de tuinier en de plant, waarbij de tuinier probeert de plant uit te roeien ten gunste van planten die hij/zij wel graag ziet groeien. Een andere vorm van interactie in de tuin is het planten van een boom. De tuinier zorgt voor de boom, in ruil voor de schaduw die hij/zij van de boom krijgt.

Vanuit actor-netwerktheorie bekeken kunnen dingen alleen gedefinieerd worden in relatie tot anderen dingen in het netwerk (Castree & MacMillan, 2001). In de tuin betekent dit dat de tuinier alleen gedefinieerd kan worden in relatie tot de planten en dieren in zijn tuin, en andersom. Het onderstaande model van Hitchings maakt dit duidelijk:

Figuur 2.1: Chains of enrolment in the garden. (Hitchings, 2003)

Als gekeken wordt naar 'Chain 3: A shifting locus of power and performance' is te zien dat de persoon en de plant tegenover elkaar staan en met elkaar interacteren. Als de persoon zich als een 'Garden Designer' gedraagt, wordt de plant als passief gezien ('Landscape / Paint / Passive Structure') Een actie van een Garden Designer maakt dus een passieve plant. En een symbolisch passieve plant maakt dat de Garden Designer zijn gang kan gaan. Als de persoon echter de rol van 'Plantsperson' aanneemt, staat hij tegenover een actieve plant ('Familiar /

Friend / Active Agent’). De plant doet iets en de Plantsperson houdt daar rekening mee. Zo wordt duidelijk dat persoon en plant wederzijds constitutief zijn en dat de tuin een netwerk is van hybride relaties tussen mens en plant. Bovendien laat dit model (en actor-netwerktheorie in het algemeen) zien dat de actoren – in dit geval de mens en de plant – geen essentiële karakteristieken hebben, maar dat deze karakteristieken effecten zijn van hun betrokkenheid in het netwerk (Johnston, 2008; Waage, 2010). De karakteristieken van actoren krijgen hun vorm en functie door hun plek in het netwerk (Murdoch, 1997).

2.5.4 Wat doet actor-netwerktheorie?

Actor-netwerktheorie is niet alleen maar een benadering om actoren en netwerken te begrijpen, maar de theorie dóét ook iets. Het laat zien dat een hybride politiek onvermijdbaar is (Castree & MacMillan, 2001, Johnston, 2008). Omdat menselijke en niet-menselijke actoren als gelijkwaardig in het netwerk worden gezien, moet natuurbeleid of natuurpolitiek noch antropocentrisch noch ecocentrisch zijn. Met actor-netwerktheorie zijn namelijk ook de niet-menselijke actoren in beeld gekomen en dit biedt ruimte en maakt het onvermijdbaar om te filosoferen over de houding van de mens tegenover de natuur. Dit wordt gedaan op verschillende manieren, die in paragraaf 2.6 besproken worden.

Door het Cartesiaans dualisme zijn in het westerse denken materie en geest gescheiden. Daarmee zijn ook natuur en cultuur gescheiden. Actor-netwerktheorie ziet natuur en cultuur niet als tegengestelde begrippen en stelt de scheiding tussen natuur en cultuur ter discussie (Bosco, 2006; Oakes & Price, 2008). Zodra agency wordt toegekend aan de niet-menselijke natuur – die voorheen uitsluitend aan het menselijke domein werd toegeschreven – wordt het Cartesiaans dualisme verworpen (Plumwood, 1993, in Jones & Cloke, 2002; Whatmore, 2002; Cloke & Jones, 2003).

Naast het ‘ongedaan maken’ van het Cartesiaans dualisme, maakt actor-netwerktheorie ook dat de plek van niet-menselijke actoren in de constructie van kennis wordt erkend (Van Hoven & Meijering, 2011).

2.6 Naar een relationele ethiek

“We can extend our anthropocentric perspicacity by including sentient beings in our moral community, and we can even extend the idea of intrinsic value and rights to non-human creatures, but the ethical turn most likely to bear fruit is the recognition of human embeddedness in co-constructive relations with the non-human world.” (Cloke & Jones, 2003, p. 200).

Mensen beleven de tuin als een plek waar ze een sterke connectie met natuur hebben (Bhatti & Church, 2001, Freeman et al., 2012). In de tuin staan mensen in direct lichamelijk contact met natuur. Door het landschap – in dit geval de tuin – op deze intieme manier te kennen, ontstaat een goede omgang ermee (Cloke & Jones, 2001). Want alleen door respectvol en

zuinig met de natuur om te gaan, kan zij iets teruggeven. Dit geldt zowel voor de omgang met natuur in de tuin als de omgang met het milieu op veel grotere schaal.

Carolan (2009) benadrukt dat zintuiglijke ervaringen van natuur cruciaal zijn om goed met natuur om te gaan. Via zintuiglijke ervaringen ontstaat namelijk een direct contact met natuur, dat ervoor zorgt dat de mens zichzelf niet meer buiten de natuur beschouwt, maar als onderdeel van de natuur. Doordat mensen beseffen dat ze onderdeel van natuur zijn, gaan ze respectvol met de natuur om. In deze zin kunnen tuinen een belangrijke bijdrage leveren aan de het behoud van natuur op aarde. Volgens King (2003, p. 13) is 'een ethiek van de huiselijke omgeving een essentieel onderdeel van een milieu-ethiek'. Want hoe we voor de natuur in het algemeen zorgen hangt grotendeels af van hoe natuur betekenisvol in onze ervaringen met de alledaagse geleefde omgeving voorkomt. De huiselijke omgeving ordent dus niet alleen relaties tussen mensen, maar ook relaties tussen mensen en natuur, en draagt daarom bij aan een ecologisch zelfbegrip. Door dit besef wordt ook duidelijk dat het thuis een onderdeel is van een groter geheel.

Om tot een relationele ethiek te komen, is het volgens Cloke & Jones (2003) (zoals het citaat aan het begin van deze paragraaf aangeeft) nodig om te beseffen dat we ingebed zijn in een wereld die mede gevormd wordt door niet-menselijke actoren. Via dit besef kunnen we een milieu-ethiek ontwikkelen die rekening houdt met deze niet-menselijke actoren. In de (natuurlijke) tuin staan mensen dagelijks in contact met de niet-menselijke natuur, daarom kan de tuin een goede startplaats zijn voor een relationele ethiek.

Volgens Johnston (2008, p. 64, eigen vertaling) is het nodig om tot een 'intuïtieve, voelende ecologie te komen, die open is voor het begrijpen via directe ervaringen in relationele omgevingen'. Cloke & Jones (2003) bespreken deze 'intuïtieve, voelende ecologie' aan de hand van de actor-netwerktheorie en de agency van bomen in het netwerk 'plaats'. Mensen ervaren en voelen voordelen van een boom in het park of op een plein in hun buurt en worden daardoor bewust van de positieve invloed van bomen en van natuur op hun welzijn. Ze merken hoe bomen cruciale 'medespelers' zijn in het aangenaam maken van een plaats. Dit verbindt hen met wijdere ethische codes die ervan uitgaan dat het behoud van bomen en van natuur belangrijk is voor mensen. 'Betovering' is ook een aanleiding tot persoonlijke morele impulsen. Mensen zien de zon tussen de blaadjes van de bomen door, horen het ruisen van de bomen in de herfst. Dat betovert ze. Ze krijgen er ontzag voor en ontwikkelen een soort gulheid tegenover die boom. (Overigens kunnen bomen ook ontgoochelen, als ze hars of 'ongewenste' blaadjes laten vallen.) Hoewel het niet voor iedereen zal gelden, gaan Cloke & Jones (2003) ervan uit dat deze betoveringen intuïtieve gevoelens met onderbouwde ethische gedachten kunnen verbinden. Daarmee heeft een betovering ethische potenties. Doordat mensen worden betoverd door een boom, beseffen hoe zeer ze in hun welzijn afhankelijk zijn van de aanwezigheid van de boom. Daardoor zullen ze zich inzetten voor het behoud van deze boom (en andere bomen). Op deze manier ontstaat wat zij noemen een *ethical mindfulness*, waarin de agency van de niet-menselijke natuur wordt erkend, en de natuur als de co-constitutieve 'Ander' wordt gezien. In deze betekenis staan, bijvoorbeeld, mensen en bomen niet los van elkaar, maar zijn ze verbonden. Mensen zijn niet *met* de bomen, maar

onvoorwaardelijk *voor-de-bomen* (Bauman, 1993, in Cloke & Jones, 2003). De natuur en bomen staan niet meer op een afstand, maar krijgen een plek binnen een 'ethical mindfulness'.

In de zoektocht naar een relationele ethiek gaat Whatmore (2002) voorbij aan actor-netwerktheorie, omdat deze theorie volgens haar geen rekenschap geeft van de macht in het netwerk. Whatmore bekritiseert de door het Cartesiaans individu gedomineerde vormen van ethiek. Zij sluit zich aan bij Kruks (1995, p. 11-12, eigen vertaling) die zegt dat we bij het 'belichaamde en praktisch betrokken zelf moeten beginnen om de totaliteit van onze relaties met (menselijke en niet-menselijke) anderen te herontdekken'. Dit komt grotendeels overeen met het startpunt van een relationele ethiek bij Cloke & Jones (2003), maar voegt de betrokkenheid via het lichaam toe. Door te beseffen dat we *als lichaam* ingebed zijn in de 'more-than-human world' en onze relaties met de niet-menselijke Ander te beseffen, kunnen we een relationele ethiek ontwikkelen. Het is hierbij van belang om ons op de belichaamde relatie met alles om ons heen te richten, omdat we via deze praktische, *materiële* betrokkenheid beseffen dat we 'in here' zijn, in de 'more-than-human world' die van wezenlijk belang is voor ons bestaan (Whatmore, 2006). Whatmore gebruikt de notie van 'hybriditeit' om het onderscheid tussen mens en maatschappij te doorbreken en tot een relationele milieu-ethiek te komen die rekening houdt alle anderen op de aarde.

3. METHODOLOGIE

In dit hoofdstuk wordt verantwoording afgelegd over de in dit onderzoek gebruikte methoden. Tevens wordt er gereflecteerd op het gebruik van deze methoden.

3.1 Kwalitatief onderzoek

Kwalitatief onderzoek biedt inzicht in betekenissen die plaatsen met zich meebrengen (Lewicka, 2011). In kwalitatief onderzoek gaat het niet om ‘harde feiten’ of vermeende objectiviteit, maar wordt subjectiviteit op waarde geschat en worden meerdere perspectieven en werkelijkheden geaccepteerd (O’Leary, 2010, p. 113). Het doel van (geografisch) kwalitatief onderzoek is om een diepgaand begrip te krijgen van mensen en plaatsen via een betrokkenheid bij deze mensen en plaatsen. Dit onderzoek probeert een diepgaand begrip te krijgen van de beleving van natuur in de plaats ‘tuin’.

In een kwalitatief onderzoek worden verbale en visuele technieken vaak gecombineerd (Lewicka, 2011). Dat kan door de respondent foto’s te laten maken en hier later met de respondent over de discussiëren in een diepte-interview. Of door de respondent over belangrijke dingen op een plek te laten vertellen tijdens een rondwandeling op die plek (Ponzetti, 2003; Stedman et al., 2004, in Lewicka, 2011). In dit onderzoek is voor beide combinaties gekozen, om een zo compleet mogelijk beeld te krijgen van de beleving van de natuurlijke tuin. Dit wordt verder uitgelegd in paragraaf 3.3.

Dit onderzoek heeft niet de pretentie representatief te zijn. Dit is een verkennend onderzoek, dat de beleving van de natuurlijke tuin vanuit zo veel mogelijk hoeken wil bekijken. Zie ook paragraaf 3.2.2.

3.2 Respondenten

Negen mensen met een natuurlijke tuin in de provincie Groningen werden voor dit onderzoek geïnterviewd. Vier daarvan in of aan de rand van de stad Groningen, vijf in een dorp of op het platteland. Er werden zes vrouwen en drie mannen geïnterviewd. (Ook uit de literatuur wordt duidelijk dat van alle tuiniers twee derde vrouw is, tegenover één derde man (Bhatti & Church, 2000)). In paragraaf 4.2.3 is een overzicht van de respondenten te vinden.

3.2.1 Definitie ‘natuurlijke tuin’

Omdat dit onderzoek niet over tuinen in het algemeen gaat, maar specifiek over natuurlijke tuinen, is het van belang de natuurlijke tuin te omschrijven. In de keuze om natuurlijke tuinen te onderzoeken heb ik me laten inspireren door de website van het radio 1-programma ‘Vroege Vogels’: tuinreservaten.nl. Tuinreservaten is een project dat sinds maart 2011 tuiniers aanspoort zo groen en natuurlijk mogelijk in te richten, zodat ook dieren hun toevlucht kunnen zoeken in de tuin. Tuiniers kunnen hun tuin aanmelden op de website en aan de hand van enkele criteria uitzoeken of hun tuin een tuinreservaat is. De website vermeldt: ‘Tuinreservaten zijn groene paradijsjes. Geen kaal terras vol met steen of kunstgras, maar een

levendige oase waar mens en dier gelukkiger van worden' (Vroege Vogels: Tuinreservaten, 2012). Zo zien ook de tuinen in dit onderzoek eruit. Een natuurlijke tuin is dus een tuin waarin op een natuurlijke wijze getuinierd wordt, waar veel groen is en ook voor dieren een plek is. Natuurlijk tuinieren is zodanig tuinieren dat de natuur zich optimaal in de tuin kan ontwikkelen (AVVN, 2012).

3.2.2 Werving van respondenten

De respondenten in dit onderzoek zijn via de 'handpicked sampling'-methode geworven (O'Leary, 2010). Dat betekent dat de respondenten geselecteerd zijn met een bepaalde gedachte erbij, de gedachte dat zij iets interessant te melden zouden hebben over de relatie met natuur in hun tuin. Twee van de respondenten, Henk en P., zijn via de website Tuinreservaten.nl benaderd. De zeven andere respondenten zijn verworven via persoonlijke kring. Ik ben mij ervan bewust dat de respondentenselectie zeer grote invloed heeft op de resultaten van dit onderzoek. Als ik bekenden over mijn onderzoek vertelde, gaven zij aan iemand te kennen die aan mijn onderzoek zou kunnen deelnemen. Ik vertelde dan dat ik de relatie met natuur in de (natuurlijke) tuin wilde onderzoeken. Hierdoor zijn in feite mensen geselecteerd die een sterke band hebben met natuur in hun tuin. Het was nodig om respondenten te selecteren met het vermoeden dat zij veel te vertellen zouden hebben over hun relatie met natuur in hun tuin, omdat die relatie met natuur in de tuin precies is wat ik wilde onderzoeken. De relatie met natuur in een tuin kan immers niet onderzocht worden door tuiniers te interviewen die alleen maar over tegels en loungebanken in hun tuin nadenken.

Omdat dit onderzoek een verkennend onderzoek is, heb ik ervoor gekozen om zo veel mogelijk verschillende perspectieven te 'verzamelen'. Op deze manier kon ik interessante gevallen bestuderen en meer leren over de uitgestrektheid van de beleving van de natuurlijke tuin (O'Leary, 2010, p. 170). Op de website van Tuinreservaten heb ik naar tuinen in de buurt van Groningen-stad gezocht (vanwege logistieke redenen). De namen van de tuinen die ik tegenkwam heb ik vervolgens 'gegoogled' om een ruwe inschatting te kunnen maken van 'wat voor' tuinier bij de tuin zou horen. Toen ik P. 'googlede', kwam ik te weten dat zij een eigen praktijk voor meditatie en mindfulness heeft en sterk gericht is op de connectie met natuur. Ik vermoedde dat dit een interessant perspectief op de beleving van de tuin zou kunnen opleveren en benaderde haar. Mijn vermoedens werden bevestigd in een interessant gesprek over onder andere de energie van bomen. Ook wilde ik een tuin waarin eetbare planten een grote rol spelen onderzoeken (Franziska), een tuin die open is voor publiek (Jan), en een tuin van een vogelaar (Michiel). Daarnaast leek het mij waardevol tuinen van verschillende grootten te onderzoeken. Zo heb ik zeer grote landelijk gelegen tuinen (Franziska, Jan) geselecteerd en een zeer kleine stadstuin (Daantje). Op deze manier wordt wederom duidelijk hoe enorm sterk de resultaten van dit onderzoek beïnvloed worden en ook een bepaalde nadruk meegekregen hebben door de respondentenselectie.

3.2.3 Overzicht van respondenten

	<i>Naam</i>	<i>m</i> <i>v</i>	<i>Woon- plaats</i>	<i>Groote tuin</i>	<i>Locatie</i>	<i>Respondent gevonden</i>	<i>Plaats interview</i>	<i>Bijzonder- heden</i>
1	Jan	m	Westerlee	8000m ²	Platteland	Persoonlijk netwerk	In tuin	Tuin open voor publiek
2	Greetje	v	Stedum	±3000m ²	Dorpsrand	Persoonlijk netwerk	In huis	
3	Henk	m	Haren	±1500m ²	Dorpsrand	Tuin- reservaten	In tuin	
4	Michiel	m	Oudeschip	1600m ²	Platteland	Persoonlijk netwerk	In tuin	Interview na rondleiding
5	P.	v	Groningen	±1500m ²	Stadsrand	Tuin- reservaten	In tuin	
6	Flora	v	Houwerzijl	±1000m ²	Dorpskern	Persoonlijk netwerk	In tuin	Interview na rondleiding
7	Bodhi	v	Groningen	±2000m ²	Stadsrand	Persoonlijk netwerk	In tuin	Op woon- wagenterrein
8	Daantje	v	Groningen	20m ²	Stad	Persoonlijk netwerk	In tuin	Ook boom- spiegelstuin
9	Franziska	v	Lageland	9000m ²	Platteland	Persoonlijk netwerk	In huis	

3.3 Dataverzameling

De data zijn verzameld gedurende ruim één maand, namelijk in juli 2012. Ik heb de respondent ten eerste de opdracht gegeven 10 tot 15 foto's te maken van plekken, planten, dieren of objecten in zijn/haar tuin waar hij/zij een sterke band mee heeft. Ten tweede heeft de respondent mij een rondleiding gegeven door zijn/haar tuin. Ten slotte heb ik de respondent nogmaals bezocht om het diepte-interview af te nemen en over de door hem/haar gemaakte foto's te praten. Ik ben mij ervan bewust dat ik hiermee veel heb gevraagd van de respondenten en ben hen dan ook zeer dankbaar dat zij met zo veel plezier hun foto's aan mij opstuurden, mij hun tuin lieten zien en zo uitvoerig over hun tuin hebben verteld. Deze bereidheid geeft mogelijk het belang van een tuin in het dagelijks leven aan (Gross & Lane, 2007).

Ter voorbereiding op de dataverzameling heb ik een pilot-rondleiding gedaan met Bettina, die dit onderzoek ook begeleidt. Zij heeft mij rondgeleid door haar tuin. Dit stelde mij in staat om te beoordelen of een rondleiding mij de juiste data op zou leveren. Bovendien kon ik hierdoor wennen aan de methode en waar ik op moest letten als ik mij rond zou laten leiden door de respondenten.

Ruim drie maanden na de interviews stuurde ik de respondenten de powerpointpresentatie behorende bij dit onderzoek toe. Ook bood ik hen daarbij de gelegenheid het transcript van de rondleiding en het interview te controleren. Dit past in het proces van 'giving back' in

feministisch kwalitatief onderzoek (Hesse-Biber & Leavy, 2007). Als reactie hierop kreeg ik van twee respondenten (Greetje, Bodhi) nog extra informatie over hun beleving van de tuin. Zij waren na het interview aan het denken gezet. Ik beschouw ook deze data als zeer waardevol, mede omdat ze vanuit de respondenten zelf zijn gekomen en ik er niet om gevraagd heb. Zo wordt duidelijk dat de data die via een interview naar voren komt altijd een momentopname is en nooit ‘compleet’ is. Ik ben ook dankbaar dat Greetje en Bodhi de vrijheid hebben genomen mij nog enkele aanvullingen op hun tuinbeleving toe te zenden:

‘Na het interview bleef ik nog wel wat nadenken over sommige vragen van je over bijvoorbeeld de geuren in de tuin en het snoeien. Ik merkte dat ik hier minder bewust mee bezig ben maar na de vragen van jou beseftte ik dat ik wel degelijk op de geuren in de tuin reageer zoals wanneer ik het gras maai en als ik kruiden uit de tuin haal.’ – Bodhi

Ik beschouw deze informatie als zeer waardevol, omdat deze informatie ongevraagd is gekomen en blijkbaar belangrijk is voor de respondent (Smith et al., 2009).

3.3.1 Foto-elicitering

Aanvullend op de rondleiding (zie paragraaf 3.3.2) en het interview (zie paragraaf 3.3.3) heb ik ervoor gekozen om de respondent een foto-opdracht mee te geven. Ik heb hiervoor gekozen om vier redenen: (1) het visuele is van zeer groot belang in de hedendaagse westerse maatschappij (Rose, 2007). Zo beweren Fyfe & Law (1988, in Rose, 2007, p. 2 cursivering in originele tekst) dat ‘afbeelden, fotograferen en kijken alomtegenwoordig zijn in het proces waardoor mensen de wereld begrijpen zoals deze werkelijk voor hen is’. (2) De door de respondent gemaakte foto’s gaven mij inzicht in zijn/háár beleving van de tuin. Inzicht dat ik via door mij bedachte interviewvragen niet had kunnen krijgen (Bolton, 2001, in Rose, 2007). De respondent had rustig de tijd om op zijn/haar gemak de beleving van de tuin vast te leggen. (3) Door de respondent foto’s te laten maken heb ik hem/haar een actieve rol in het onderzoek kunnen geven, daardoor voelde de respondent zich serieus genomen. (4) Hiermee gaf ik de respondent extra gelegenheid om verhalen over zijn/haar tuin te vertellen, omdat de foto’s functioneerden als een soort *trigger* om te vertellen.

Aan het begin van het onderzoek heb ik de respondent gevraagd om 10 tot 15 foto’s te maken van plekken, planten, dieren of objecten in de tuin waar hij of zij een sterke band mee heeft. Hierbij heb ik de respondent ook gevraagd om een overzichtsfoto van de tuin te maken. Dit heb ik aan het *begin* van het onderzoek gedaan, om twee redenen: ten eerste heb ik hiermee vanaf het begin de respondent centraal gesteld in het onderzoek en ik heb hiermee aangegeven dat datgene wat de respondent zelf wil laten zien belangrijk is, in plaats van dingen die ik, als onderzoeker, misschien zou willen zien. Ten tweede wilde ik dat de respondent in het maken van de foto’s zo min mogelijk beïnvloed zou worden door de inhoud van mijn onderzoek.

Vooraf aan het diepte-interview heb ik vervolgens de respondenten de gelegenheid gegeven om iets te vertellen over de foto’s die ze mij hadden gestuurd (zie pagina 65). Ik had kleurenprints gemaakt van de foto’s en heb deze aan de respondenten laten zien. Ik heb ze

gevraagd waarom ze juist *dé* foto hebben gemaakt en wat het afgebeelde voor hen betekent. Dit gesprek over de foto's leverde relevante data op, want alleen door te interviewen kon de informatie in de foto's toegankelijk worden voor mij als onderzoeker (Collier, 1967, in Rose, 2007). Ik heb de respondenten zo veel mogelijk vrij gelaten om hun verhaal te vertellen bij de foto's. Aan het eind van het gesprek over de foto's heb ik de respondent gevraagd met welke foto hij/zij zijn/haar tuinbeleving zou laten zien als hij/zij maar één foto mocht kiezen. Hierdoor heb ik meer inzicht gekregen in wat voor de respondent (het) belangrijk(st) is in zijn/haar tuin. Ook maakte dat het gesprek over de foto's het interview meer diepgang kreeg (Rose, 2007).

Sommige respondenten waren echter zo enthousiast, dat zij meer dan twintig foto's hebben aangeleverd (Henk, Bodhi, Franziska). Ook is het voorgekomen dat een respondent (Greetje) na de eerste fotoserie nog meer foto's toestuurde. Bodhi vertelde dat zij nadat ze de foto's had gemaakt gerichter naar haar tuin keek. Dit maakt duidelijk dat de respondenten de foto-opdracht serieus hebben genomen. Het verhaal van Bodhi maakt duidelijk dat de foto-opdracht niet uitsluitend diende om mij duidelijk te maken hoe de tuin wordt beleefd, maar ook aan het denken zetten over de beleving (Freeman et al., 2012). Het kan zijn dat de foto's ook als een soort 'warming up' voor het interview fungeerden.

Alle respondenten hebben zelfstandig de foto's gemaakt, op P. na. Zij heeft toen ik haar bezocht voor de rondleiding de foto's van haar tuin gemaakt. Ook uit de onderzoeksresultaten blijkt dat P. tijdens de rondleiding en het interview opvallend weinig over het visuele van haar tuin sprak. (Waar respondenten gemiddeld 17 keer over visuele aspecten van de tuin spraken, sprak P. hier slechts 5 keer over.) Hieruit kan afgeleid worden dat P.'s beleving van de tuin nauwelijks op het visuele aspect ervan gericht is.

Tijdens het gesprek over de foto's voorafgaand aan het interview met Franziska, kwamen heel veel van de onderwerpen uit het interview al aan bod. Dit maakt duidelijk dat de foto-elicitering een goede methode is om inzicht te krijgen in de beleving van de natuurlijke tuin (Rose, 2007).

3.3.2 Rondleiding door de tuin

Om de interactie met de planten en dieren in de tuin en de beleving hiervan optimaal te kunnen begrijpen, heb ik mij door de respondenten rond laten leiden in hun tuin. Door rond te wandelen in de tuin, kwamen rijke verhalen over de tuin naar voren (Hitchings & Jones, 2004; Blunt, 2005; Davies & Dwyer, 2007; Head & Atchison, 2009). Bovendien is het zogeheten 'go-along interview' geschikt om de 'gewone' aspecten van de alledaagse interacties met en beleving van de tuin aan het licht te brengen (Van Hoven & Meijering, 2011). Door fysiek in de tuin aanwezig te zijn, kon de respondent rijk over de tuin vertellen en kon ik naar dingen vragen die we 'onderweg' in de tuin tegenkwamen. Het zien, horen, voelen en ruiken van dingen in de tuin maakten dat de respondent met verhalen kwam die waarschijnlijk zonder deze rondleiding niet naar voren waren gekomen (Cele, 2006, in Van Hoven en Meijering, 2011). Het volgende fragment uit de rondleiding bij Greetje maakt dit duidelijk:

Interviewer: *“Waarom hangen die cd’tjes daar in de boom?”*

Greetje: *“Om de vogels weg te houden. Ik hou niet zo van netten om de boom. Ik heb het één keer gehad dat een vogel zich erin verstrikt heeft, dat vind ik zo verschrikkelijk. Zo’n rotgezicht! En ik moet het afkloppen, maar dit lijkt te helpen. Want eerder hadden de vogels de kersen al voordat ze rijp waren, dan waren ze nog maar nauwelijks verkleurd en dan was alles weg.”*

Doordat ik als interviewer zelf in de tuin aanwezig was, merkte ik op dat er cd’s in de boom hingen. Mijn vraag naar de reden van die cd’s in de boom, maakte dat Greetje kon uitweiden over de interactie tussen haar, de vogels en de kersen. Hierdoor kwam ik meer te weten over haar worsteling met de vogels die haar kersen kwamen opeten. Dit is één van de vele voorbeelden die duidelijk maken hoe een rondleiding door de tuin belangrijke kennis over de beleving van de tuin en de interactie met niet-menselijke actoren (vogels, kersen, en ja, zelfs cd’tjes) naar voren brengt. Er kleven echter ook nadelen aan deze methode. Het is namelijk niet makkelijk om vanuit de fysieke rondleidingen, rijk aan zintuiglijke ervaringen, een verslag te maken (Blunt, 2005).

De rondleidingen duurden een half uur (Daantje) tot een kleine anderhalf uur (Greetje). De respondenten lieten mij hun tuin zien en ik heb ze volledig vrij gelaten in wat ze mij lieten zien. Af en toe heb ik zelf vragen gesteld, maar ik heb vooral de respondent laten vertellen wat hij/zij wilde. Zij vertelden over de planten en dieren in de tuin, de geluiden en geuren, terrasjes of andere zitplekken, het onderhoud. Ook lieten respondenten mij aardbeien, bessen of kapucijners proeven. Hier en daar kreeg ik ook een pot jam (Greetje) of een paar courgettes (Franziska) mee naar huis. Op deze manier lieten de respondenten mij delen in hun zintuiglijke tuinbeleving. De rondleidingen zijn opgenomen met een voicerecorder. Hierdoor kon ik mij tijdens de rondleiding volledig richten op wat de respondent mij in de tuin liet zien, ruiken, proeven of voelen (Flowerdew & Martin, 2005). Bovendien kon ik op deze manier na afloop de rondleiding een paar keer terugluisteren om zo alles mee te krijgen van wat de respondent heeft verteld tijdens de rondleiding. De rondleidingen werden getranscribeerd zodat ze in Maxqda geanalyseerd konden worden.

3.3.3 Diepte-interview

In kwalitatief onderzoek is het gebruikelijk om data te verzamelen via diepte-interviews. Bij een onderzoeksvraag die naar de beleving van de natuurlijke tuin vraagt, is het geschikt om een diepte-interview als onderzoeksmethode toe te passen. Via een diepte-interview kan de onderzoeker namelijk inzicht krijgen in de belevingswereld van de respondent (Smith et al., 2009). Een interview in een kwalitatief onderzoek wordt omschreven als een ‘gesprek met een doel’ (Smith et al., 2009, p. 57, eigen vertaling). Het doel van dit gesprek is om het voor de respondent mogelijk te maken om zijn/haar eigen verhaal te vertellen. In een diepte-interview is het mogelijk voor de respondent om zijn/haar beleving van een onderwerp duidelijk te maken (Flowerdew & Martin, 2005). Daarom is in dit onderzoek gekozen om de beleving van de tuin via diepte-interviews te onderzoeken.

In dit onderzoek is gekozen voor semigestructureerde interviews. Op deze manier kon alles wat ik wilde vragen aan bod komen, maar was er ook ruimte voor onverwachte wendingen (O’Leary, 2010). Ook bood een semigestructureerd interview de mogelijkheid om onderwerpen eerder of later aan bod te laten komen. Op deze manier hoefde ik de ‘natuurlijke’ loop van het verhaal van de respondent niet te doorbreken (Flowerdew & Martin, 2005), maar kon ik de vragen die ik stelde afstemmen op het verhaal van de respondent.

De locatie van een interview is van groot belang (Denzin, 1970, in Flowerdew & Martin, 2005). Een interview in het huis – of, in dit geval, in de tuin – van de respondent kan zorgen voor een ontspannende conversatie (Flowerdew & Martin, 2005). ‘‘Traditioneel’ wordt een interview binnen afgenomen en daardoor is er geen interactie tussen de respondent en de plaats waarover gesproken wordt’ (Van Hoven & Meijering, 2011, p. 10). Hierdoor komt wel informatie naar voren, maar gaat verloren hoe de plaats eruit ziet, hoe het er ruikt en wat de geluiden zijn (Cele, 2006, in Van Hoven & Meijering, 2011).

Zeven interviews werden ook in de tuin gehouden. Twee interviews vonden in huis plaats, vanwege het slechte weer (Greetje, Franziska). Tijdens deze twee interviews hadden de respondent en ik wél het zicht op de tuin. Het was waardevol om de interviews in de tuin af te nemen, omdat de respondenten op deze manier dingen konden aanwijzen of geïnspireerd werden door dingen die ze in hun tuin zagen (Cammack et al., 2011). Daarnaast kon ik als onderzoeker de dingen waarover de respondenten vertelden gelijk waarnemen in hun originele context en kon ik meer leren over het leven van de respondent, omdat ik hem/haar in zijn/haar eigen context meemaakte (Flowerdew & Martin, 2005). Ik kon de sfeer in de tuin opsnuiven en een rijker begrip ontwikkelen van de beleving van de tuin.

Ik heb ervoor gekozen om het diepte-interview enkele dagen tot twee weken ná de rondleiding af te nemen. Op deze manier had ik de gelegenheid om de informatie die ik via de rondleiding had verkregen goed tot mij door laten dringen. Op deze informatie kon ik vervolgens in het diepte-interview verder doorvragen.

Naar aanleiding van de eerste rondleidingen en interviews ontwikkelde ik nieuwe inzichten over de beleving van natuurlijke tuinen. Ik heb enkele interviewvragen toegevoegd of veranderd. Hierdoor verschilt de inhoud van de eerste interviews een klein beetje van de laatste interviews.

De interviews duurden een half uur (Daantje) tot ruim anderhalf uur (Greetje). Thema’s die in deze interviews naar voren kwamen waren de aanleg van de tuin, het beleven van de seizoenen, de aanwezigheid van en omgang met planten en dieren en het contact met burens. De interviews zijn opgenomen met een voicerecorder. Hierdoor kon ik mij tijdens het interview volledig richten op wat de respondent vertelde en op de formulering van mijn vragen (Flowerdew & Martin, 2005). Bovendien kon ik op deze manier na afloop van het interview een paar keer terugluisteren om zo alles mee te krijgen van wat de respondent heeft

verteld tijdens het interview. De interviews werden getranscribeerd zodat ze in Maxqda geanalyseerd konden worden.

3.4 Onderzoeksethiek

3.4.1 Informatie respondenten

Respondenten zijn geen onderzoeksobjecten, maar mensen met wie ik betrokken ben geraakt (O'Connell Davidson & Layder, 1994, in Flowerdew & Martin, 2005). Vanwege ethische redenen heb ik ze dan ook duidelijk geïnformeerd over mijn onderzoek (O'Leary, 2010). Voordat het onderzoek startte, heb ik ze verteld (1) dat het om een onderzoek gaat naar de beleving van natuurlijke tuinen, vanuit de masteropleiding Culturele Geografie, Rijksuniversiteit Groningen, (2) dat het proces uit drie onderdelen bestaat: de foto-opdracht, een rondleiding en een diepte-interview en (3) dat de respondent te allen tijde vrij is zijn/haar deelname aan het onderzoek te stoppen of onderdelen over te slaan. Voordat de rondleiding door de tuin startte, heb ik de respondent om toestemming gevraagd om de rondleiding op te nemen met een voicerecorder. Alle respondenten gaven hier toestemming voor. Voordat het bespreken van de foto's en het diepte-interview begon, heb ik de respondent verteld dat hij/zij het interview te allen tijde stop kan zetten of vragen over mag slaan. Ook heb ik gevraagd of ik zijn/haar naam in mijn scriptie mocht gebruiken, of ik zijn/haar foto's in mijn scriptie en in mijn presentatie mocht gebruiken en of de hij/zij op de hoogte gehouden wilde worden over het onderzoek. Bij alle respondenten luidde het antwoord op deze drie vragen: ja. Alle rondleidingen en interviews zijn goed verlopen.

3.4.2 Vertrouwelijkheid

Tijdens het transcriberen en het coderen van de rondleidingen en interviews kwam ik enkele fragmenten tegen die erg persoonlijk op mij overkwamen. Hoewel alle respondenten mij in principe toestemming hadden gegeven om hun gegevens (inclusief naam) te gebruiken, heb ik alsnog besloten om iedere respondent de gelegenheid te bieden om zijn/haar transcript te lezen, alvorens ik hun gegevens in mijn scriptie zou publiceren. Ik heb hen hierbij ook geïnformeerd over het feit dat de scriptie via de faculteit Ruimtelijke Wetenschappen op intranet gepubliceerd zou worden. Het bleek een verstandige keuze om de respondenten deze gelegenheid te geven, omdat sommige respondenten fragmenten wilden schrappen of met aanvullingen kwamen. Uiteraard heb ik, conform de wens van de respondenten, de transcripten aangepast.

Een belangrijk aspect van onderzoeksethiek en het vertrouwelijk omgaan met data is de bescherming van de identiteit van de respondent (O'Leary, 2010). Ik heb de respondenten de keuze gegeven om al dan niet met hun naam in dit onderzoek voor te komen. Acht respondenten zijn akkoord gegaan met het gebruiken van hun naam, één respondent heeft aangegeven dit niet te willen. Op mijn vraag of zij wel of niet met haar naam in mijn scriptie vermeld wilde worden, antwoordde Flora:

“Je mag mijn naam er wel in zetten. Ik ben heel blij met mijn tuin. Ik wil er graag wat over zeggen. Deze tuin past ook bij mij, bij ons.” – Flora

Ook deze informatie is waardevol voor mijn onderzoek, omdat deze uitspraak van Flora duidelijk maakt dat zij zich sterk met haar tuin identificeert (Freeman et al., 2012).

3.5 Reflexiviteit

Reflexiviteit is kortgezegd het kritisch onderzoeken van jezelf als onderzoeker (Flowerdew & Martin, 2005). Een belangrijk onderdeel van reflexiviteit is de positie die je inneemt als onderzoeker, ofwel '*positionality*'. Het is belangrijk om je bewust te zijn van de verschillende machtsrelaties tussen jezelf als onderzoeker en de respondenten, omdat deze invloed hebben op het onderzoek. Mijn '*positionality*' als iemand zonder tuin heeft het onderzoek op twee manieren gevormd: ten eerste heeft het gemaakt dat ik mij minder goed kon voorstellen hoe het is om een eigen tuin te hebben en deze te ervaren, wat het onderzoek wellicht niet ten goed kwam. Ten tweede heeft het ervoor gezorgd dat ik niet het risico liep om de tuinervaringen van de respondenten te vergelijken met eigen tuinervaringen. In dit onderzoek heeft mijn gedeelde interesse in tuinen, natuur, een thuis en de beleving daarvan 'rijke, gedetailleerde conversaties gebaseerd op empathie en wederzijds respect opgeleverd' (Flowerdew & Martin, 2005, p. 113, eigen vertaling).

Mijn interesse voor moestuinen en vooral voor de groente die ze opleveren, heeft gemaakt dat ik in dit onderzoek niet alleen data heb verzameld, maar ook heb 'genetwerkt'. Vanuit haar wagen had Bodhi het zicht op de overvloedige oogst in de moestuin van haar buurman. Na het interview met Bodhi heb ik deze buurman aan een 'afzetmarkt' voor zijn groenten geholpen: een biologisch voedselcollectief (VersVoko) waar ik lid van ben.

3.6 Analyse

Alvorens de analyse van de data, zijn de rondleidingen en de interviews uitvoerig teruggeluisterd en nauwkeurig getranscribeerd. Voor de analyse heb ik de 'grounded theory-benadering' gebruikt om steeds terugkerende thema's en elementen uit de transcripten te halen (Smith et al., 2009; Mazumdar & Mazumdar, 2012). De transcripten zijn gecodeerd, met codes die uit de theorie én uit de data voortkwamen, en geanalyseerd in Maxqda. Een voorbeeld van codes uit de theorie is: de vijf zintuigen (zien, horen, ruiken, proeven, voelen) (Van Hoven, 2011). Omdat uit de transcripten naar voren kwam dat in de tuin planten niet alleen gezien, gehoord, geroken, geproefd en gevoeld werden, maar ook energetisch waargenomen, is aan de vijf zintuigen een zesde zintuiglijke categorie 'energie' toegevoegd.

4. RESULTATEN

In dit hoofdstuk worden de resultaten van dit onderzoek weergegeven, in verband met de theorie zoals beschreven in hoofdstuk 2. Een analyse van de rondleidingen, interviews en foto's laat zien dat de beleving van de natuurlijke tuin een bijzonder rijke belevenis is en dat deze in grote mate gevormd wordt door de interactie met natuur. Ook is duidelijk geworden dat de tuin een zeer belangrijke rol speelt in het home-making-proces van de respondenten. De beleving van de tuin wordt in dit hoofdstuk weergegeven, opgedeeld in verschillende deelonderwerpen. De uitspraken en foto's van de respondenten over hun tuinbeleving zijn vaak zo rijk, dat ze nauwelijks 'in hokjes te plaatsen vallen'. In één enkele uitspraak weerklanken vaak meerdere theoretische concepten. Dit betekent dat de beleving van de tuin een complex fenomeen is (Bhatti et al., 2009).

4.1 De tuin als thuis

De tuin levert een belangrijke bijdrage in het thuisgevoel van de respondenten. Twee derde van de respondenten is op deze plek komen wonen vanwege de tuin (Freeman et al., 2012). Dit geeft aan hoe essentieel de tuin is in de keuze om ergens een thuis te maken (Coolen & Meesters, 2012). De tuin draagt vooral bij aan het thuisgevoel door de rust, vrijheid, de aanwezigheid van natuur

“De tuin is voor mij thuis. Rust. Ik ben al heel lang vogelaar en sinds ik de tuin heb hoef ik er veel minder op uit, omdat ik thuis al van de vogels geniet. Het betekent heel veel voor mij.” – Michiel

Voor Michiel is de tuin thuis. Als vogelaar voelt hij zich thuis op deze plek doordat hij van zijn tuin een plek heeft gemaakt die veel vogels aantrekt, zodat hij van de aanwezigheid van de vogels kan genieten (Cammack et al., 2011). Het feit dat Michiel de rondleiding in huis liet beginnen laat ook zien hoe hij zijn thuisgevoel ontleent aan de tuin:

“Toen we hier kwamen wonen, hadden we gelijk de gedachte van: we gaan verbouwen. De hele aanbouw is ontworpen rond deze schuifpui. Aan deze kant dus echt het zicht in de tuin. De telescoop staat er, en ik heb altijd de verrekijker. (...) De hele aanbouw is dus zo ontworpen dat we aan deze kant uitkijken over de akkers en mooie luchten en aan die kant de tuin. We zitten heel veel aan die tafel. Ik heb daar een voedersilo opgehangen die ik het hele jaar door vul met graan. Dus binnen zitten we ook in de tuin. Dat is de gedachte er ook bij.” – Michiel

In huis is Michiel ook verbonden met de tuin, en zelfs met het landschap en de lucht buiten zijn tuin. Het huis is ontworpen om ook binnen in huis met de tuin verbonden te zijn (Freeman et al., 2012). Hoewel het materiële uitgangspunt van 'home' veelal beschouwd wordt als het huis (Bhatti & Church, 2001), vormt in Michiels geval de tuin het uitgangspunt van zijn thuis. Dit geeft aan hoe wezenlijk zijn tuin is voor zijn thuisgevoel op deze plek

(Coolen & Meesters, 2012). Door het ophangen en bijvullen van een voerdersilo bevestigt hij het samenzijn met de vogels, zelfs als hij binnen in huis is (Freeman et al., 2012).

Daantjes thuisgevoel in haar tuin is terug te vinden in de zoektocht naar een plek om zich terug te trekken en even alleen te zijn:

Daantje: *“Als het een tijdje vochtig is, is de tuin helemaal groen.”*

Interviewer: *“Voel je je meer thuis als je tuin helemaal groen is?”*

Daantje: *“Ja! Ik hou van vocht. Ik vind het niet erg dat dit een donker plaatsje is. Ik hou ook helemaal niet van bloemen. Het gaat mij om het groen. Mos is groen. Ik vind het mooi. Het heeft iets romantisch.”*

Interviewer: *“Wat biedt dit jou, al dat groen?”*

Daantje: *“Ik word er gelukkig van en ook een beetje emotioneel, ik weet niet precies waarom. Als kind had ik dat al. Mijn ouders waren heel streng. Op zondag gingen we eerst naar de kerk en daarna gingen we een boswandeling maken. Je moest op de paadjes blijven want je mocht niet vies worden. Ik probeerde hen altijd te ontvluchten. En altijd lukte het me wel één keer in een wandeling om kwijt te raken. En dan hoorde ik hem (mijn vader, red.) wel roepen. En dan hield ik expres mijn mond dicht. En dan ging ik bij zo 'n poeltje zitten en dan sloot ik mij helemaal af van de wereld. Dan keek ik alleen maar naar het poeltje en de kikkertjes en libellen en die schrijvertjes op het water. Dan zat ik in mijn eigen droomwereldje en dan werd het helemaal stil om me heen. Heel in de verte: ‘Daantje...’. Maar dan had ik even vijf of tien minuten helemaal voor mezelf in mijn eigen wereldje. Dat zijn één van de gelukkigste momenten in mijn leven, dat ik me kon onttrekken aan mijn familie en aan wat ik moest doen, en in mijn eigen fantasiewereldje kon duiken.”*

Dat Daantje een thuisgevoel ontleent aan haar tuin, komt doordat zij zich door het groen in haar tuin gelukkig voelt en het gevoel krijgt helemaal met zichzelf alleen in haar eigen wereldje te kunnen zijn. Zij legt dit uit door terug te gaan naar haar kindertijd, waarin ze het gelukkigst was als ze zich kon onttrekken aan haar familie en aan wat ze moest doen. Het groen in haar tuin doet haar aan deze momenten denken en maakt haar gelukkig. Dit bevestigt Lea's (2008) bewering dat natuur een therapeutisch effect heeft op de mens ook in de tuin waargenomen kan worden. Daantje trekt zich dus terug van andere mensen om met de natuur alleen te zijn (Bhatti & Church, 2001). Ook bevestigt Daantjes tuinbeleving dat de tuin als toevluchtsoord functioneert (Gross & Lane, 2007; Freeman et al., 2012) en als een plek waar 'gevoelens over zichzelf en naar anderen worden 'verzameld' en waar over deze gevoelens gecontempleerd wordt' (Stenner et al., 2012, eigen vertaling).

Bodhi woont in een woonwagen en associeert de vrijheid die ze 'hier' ervaart met een thuisgevoel:

Figuur 4.1 Vrijheid. Foto: Bodhi

“Ik merk ook dat ik veel minder de behoefte heb aan vakantie enzo. Ik hoef niet meer zo weg. Ik zeg ook altijd tegen anderen: ik kampeer het hele jaar. En zo voelt het ook. Het is een vrijheid die ik van kamperen en reizen en dat soort dingen ken. Ik ga wel eens weg, maar ik merk dat die behoefte steeds meer afneemt. Dus ik voel me hier echt thuis.” – Bodhi

Voor Bodhi stelt de tuin haar in staat om de vrijheid die ze kent van reizen thuis te creëren. De foto in figuur 4.1 laat ook een bijzonder vrije omgeving zien. Dat de vrijheid voor haar van belang is, blijkt ook uit het volgende citaat:

“... en dan langzamerhand gebeurt het, dan is het (de planten, red.) hier te hoog en daar, en dan begin ik te zwerven door de tuin. (...) Ik werk nooit met een plan. Ik doe maar wat. En dat vind ik het ontspannende eraan. (...) Dit is gewoon genieten. Ik vind het heerlijk om met mezelf bezig te zijn. (...) Krijg je zo een beetje een beeld van hoe ik hier aan het rondwandelen ben?” - Bodhi

De tuin biedt Bodhi de vrijheid om rond te wandelen en bezig te zijn hoe zoals zij het wil; haar tuin maakt dit ‘peripathetisch dwellen’ mogelijk (Bhatti et al., 2009). Het zwerven en het bezig zijn brengen Bodhi ontspanning en genot en maken dat zij als lichaam verbonden raakt met alles in haar tuin. Ze geeft aan dat haar behoefte om te reizen afneemt. De tuin maakt het voor Bodhi mogelijk om in alle vrijheid rond te reizen in haar eigen tuin. In dit reizen ontmoet en vormt zij continu haar eigen woonomgeving samen met de aanwezige natuur. Door deze routines wordt de plek haar vertrouwd en raakt zij geworteld op deze plek (Ingold, 1995). In het ‘dwellen’ in haar tuin maakt zij zich een fysiek thuis samen met al het andere op deze plek. Doordat de tuin maakt dat zij in alle vrijheid rond kan zwerven in haar eigen woonomgeving, wordt deze woonomgeving ook een emotioneel/spiritueel thuis (Tuan, 1977).

De tuinbeleving van Bodhi is in dit opzicht vergelijkbaar met Michiel. Michiel creëert zijn thuis op zo'n manier, dat hij er van vogels kan genieten en er minder op uit hoeft te trekken, Bodhi creëert haar thuis op zo'n manier dat zij er vrij kan rondzwerven, waardoor haar behoefte om te reizen afneemt. Bodhi en Michiel zochten een plek uit om te wonen die hen biedt wat zij willen. Dit staat haaks op de tuinbeleving van Franziska, die in een omgeving is gaan wonen die niet biedt wat zij wil, namelijk bos. Franziska is in een bosrijk gebied in Beieren (Dld.) opgegroeid en wilde dit bosachtige ook 'hier' in Lageland creëren. Daarom heeft zij veel bomen in haar tuin geplant.

“Hier (in Lageland, red.) vind ik het belangrijk om een groot stuk te hebben. Je kan een groot stuk naar je eigen inzicht maken. In Beieren heb je meer bos, meer heuvels, daar ziet het er meer uit naar mijn idee hoe het zou moeten. (...) In Nederland is het veel opener. De meeste mensen vinden dat je ver moet kunnen kijken. Bij mij is het meer, als je omringd bent door bos, is het leuk. (...) Ik vind de omgeving hier minder mijn ding, dus ik vind het leuk wat ik hier heb, hiermee voel ik me wel heel erg thuis. (...) Voor mij is dit mijn paradijs.” – Franziska

In dit citaat is heel duidelijk de tegenstelling te zien tussen de omgeving in Beieren en de omgeving in Lageland. Franziska is blij om een groot stuk land te hebben, waar zij een landschap naar haar zin kan creëren (Gross & Lane, 2007), een landschap zoals 'daar' in Beieren (Brook, 2003). De tuin biedt haar op deze manier de mogelijkheid om zich een thuis te maken, door zich te omringen met bos. Franziska maakt door middel van een landschap uit het verleden een thuisplek in het heden (Mazumdar & Mazumdar, 2012), terwijl het ideale landschap van Bodhi en Michiel in het heden is.

Figuur 4.2 Thuis. Foto: Greetje

“Dit is een heel belangrijke (foto, red.). Gewoon hier dit pad op rijden: het eind van de wereld. Daar staan dan mijn huis en mijn tuin. Dit staat voor thuis, ruimte, rust. Je goed voelen. (...) Dat ik thuiskom en dat ik denk, goh, dat ik daar mag wonen!” – Greetje

Van alle foto's die Greetje van haar tuin had gemaakt, was de foto in figuur 4.2 voor haar de belangrijkste. Hiermee laat zij zien dat thuiskomen in haar huis en tuin heel veel voor haar betekent (Gross & Lane, 2007) en dat dit zeer positieve associaties oproept (Moore, 2000; Bhatti & Church, 2001; Chow & Healy, 2008), van: 'goh, dat ik daar mag wonen!'. 'Gewoon hier dit pad op rijden' is voor haar een routine die haar thuis op deze plek bevestigt.

Hoewel 'home' in de literatuur zowel een positieve als een negatieve lading kan hebben (zie paragraaf 2.2), wordt in dit onderzoek het thuis bijzonder positief ervaren. Dit blijkt uit de manier waarop mensen over hun thuis spreken. In dit onderzoek wordt thuis vooral geassocieerd met genieten, een goed gevoel, vrijheid en rust. Franziska (zie pagina 34) heeft het zelfs over haar paradijs. Dit geeft aan dat het hebben van een tuin positief bijdraagt aan het thuisgevoel.

Dit positieve thuis hebben mensen nodig als rustpunt, als een plek om zich terug te trekken van de dagelijkse drukte (Bhatti & Church, 2001; Gross & Lane, 2007; Cammack et al., 2011; Freeman et al., 2012). Michiel maakt dit in het onderstaande citaat duidelijk:

“Het is onze plek. Onze cocon in de drukke wereld. Dat is heel belangrijk. Dat spreekt echt uit alles wel. Onze plek waar we ons terugtrekken uit de drukke wereld zodat we de dagelijkse beslommeringen beter aankunnen.” – Michiel

4.2 Verbondenheid met al het andere

Naast een plek om even niet in verbinding te staan met de drukte van de wereld, biedt de tuin een plek om wél in verbinding te staan met de natuur:

4.2.1 Multizintuiglijke, belichaamde ervaring

In de tuin maken mensen via alle zintuigen direct contact met hun omgeving (Lorimer, 2005; Van Hoven, 2011). De beleving van de tuin komt tot stand via het zien, horen, ruiken, proeven, voelen of via meerdere zintuigen tegelijk. Daarom is de beleving van de tuin een multizintuiglijke ervaring. De tuiniers in dit onderzoek hebben veelvuldig over zintuiglijk contact met planten, dieren, objecten in en om hun tuin gesproken.

Dat de tuin via meerdere zintuigen tegelijk wordt ervaren, via figuur 4.3 en het onderstaande citaat:

Figuur 4.3 Jan in zijn tuin. Foto: Wietske

“En dat vind ik zelf heel heerlijk, dat je gewoon echt door de planten heen loopt. Je hoort het, je ruikt het, je ziet het. Ik loop echt altijd zo dat ik overal aan zit.” - Jan

Bovenstaand citaat is bij uitstek een voorbeeld van een multizintuiglijke, belichaamde ervaring van de tuin. Jan maakt via horen, ruiken, zien en voelen contact met alles om hem heen en dit benadrukt dat hij *in* het landschap (de tuin in dit geval) is (Cloke & Jones, 2001). De relatie tussen hem en de planten in zijn tuin is dus een hele directe en materiële relatie. Jan

staat niet los van de planten, maar loopt er doorheen. Hierdoor is de natuur niet meer een wereld ‘out there’, maar een wereld ‘in here’ (Whatmore, 2006; Johnston, 2008). En juist doordat hij er *in* de natuur is, geniet Jan zo van zijn tuin. Hij zegt dan ook:

“Het (planten, red.) omhult je als het ware, het sluit je in maar dan op een prettige manier. (...) Ik wil dat je de planten om je heen voelt, dat je ze aan kan raken. Dat is mijn tuin, zo wil ik het ook.” – Jan

Met dit citaat bevestigt Jan de belichaamde ervaring (embodied experience) van het landschap dat zijn tuin is. Door zijn tuin te ervaren via het aanraken (Van Hoven, 2011) wordt ‘zijn gevoel van onderdompeling en aanwezigheid, intimiteit en nabijheid vergroot’ (Obrador-Pons, 2007, p. 136, eigen vertaling). Deze concrete verwevenheid bevestigt Jan op het abstracte niveau in de identificatie met zijn tuin als tuin waarin je alles aan kan raken (Bhatti & Church, 2000; Gross & Lane, 2007; Freeman et al., 2012).

4.2.1.1 Zien

Het zintuig ‘zicht’ is het meest besproken zintuig als het gaat om de beleving van de tuin. Door te kijken, kunnen mensen grote delen van hun tuin overzien. Ook wordt het zien veel geassocieerd met een betovering door de omgeving. Flora maakt met de onderstaande foto (figuur 4.4) duidelijk hoe zij haar tuin beleeft door te kijken:

Figuur 4.4 Zichtlijn. Foto: Flora

“Dit is zo’n leuke kijk. Als je zo hier staat, lijkt de tuin enorm groot. Voor mij is dat een stuk beleving, van goh wat geweldig! Dan kijk ik zo door die bloemen heen, dit vind ik echt heel mooi. Ze bloeien geweldig! Het zijn drie verschillende soorten. Witte, blauwe en roze campanula’s.” - Flora

Flora benadrukt het zintuiglijke ('leuke kijk') en het belichaamde ('als je zo hier staat'). In de visuele beleving van de tuin spelen kleuren een belangrijke rol. Tuiniers kiezen de planten voor in hun tuin uit op kleur. In Flora's tuin mogen bijvoorbeeld alleen wit, blauw en roze voorkomen. Op deze manier kan ze de uitstraling van de tuin naar haar hand zetten.

In het volgende citaat maakt Jan duidelijk hoe hij zijn tuin beleeft door om zich heen te kijken:

"Je ziet zo veel. Je kijkt en je blijft staan. Er gebeurt zo veel om je heen. Al die vogels en insecten die je ziet. En die libellen. Het is een heel mooi gezicht. Je volgt ze. Je doet niks meer. Je komt tot rust." - Jan

Jan noemt, net als Flora, tegelijk een zintuiglijke ('je kijkt') en een belichaamde ('je blijft staan') ervaring. De vogels, insecten en libellen trekken zijn aandacht, waardoor hij zelf tot rust komt. In zijn beleving van de tuin laat hij zich door de niet-menselijke natuur leiden ('je volgt ze') (Van Hoven, 2011). Uit dit citaat blijkt ook zijn fascinatie voor het eigen leven dat de dieren in zijn tuin leiden (Hitchings, 2007).

4.2.1.2 Horen

Het gehoor wordt in de tuin vaak geassocieerd met een gevoel van rust. Om de geluiden in de tuin goed te kunnen horen, moet er geen stadslawaai in de omgeving zijn. Mensen die in de stad wonen spraken veelal over menselijke omgevingsgeluiden, terwijl mensen die op het platteland of in een dorp wonen voornamelijk over geluiden van de niet-menselijke natuur spraken: Zij spraken over het gezang van vogels, het zoemen van hommels, het ruisen van de bomen of juist over de stilte. Dit betekent dat de niet-menselijke natuur wat betreft het gehoor buiten de stad een grotere rol speelt als in de stad. Franziska, wonend op het platteland had bijvoorbeeld ontdekt dat er hommels op de kaardenbollen af komen. Zij heeft de plant gestekt en ook op andere plekken in de tuin geplant, omdat ze het gezoem van hommels zo'n aangenaam geluid vindt:

Figuur 4.5 Hommelplant. Foto: Franziska

“Dit zijn kaardenbollen. Er zitten hommels op. Dat is heel leuk om te zien. Dat zoemt dan, zo’n plek. Het is zonde dat je een foto hebt, want hier hoort eigenlijk een geluid bij. (...) Het is zomers en rustig. (...) Het is een goed gevoel. (...) Daarom heb ik ze gestekt en ook op andere plekken neergezet.”– Franziska

Op plekken waar kaardenbollen staan, wordt Franziska’s beleving van de tuin (vooral in de zomer) gevormd door het geluid van zoemende hommels. Zij beleeft haar tuin op zo’n moment dus via het gehoor. Zoals Michiel (zie onder) voor vogelgeluiden kiest, heeft Franziska ervoor gekozen om het aangename geluid van hommels over de tuin te verspreiden. Dit gebeurt met behulp van de kaardenbollen en hommels. Op deze manier wordt de ‘agency’ van kaardenbollen en hommels ingezet om van de tuin een aangename plek te maken (Hitchings, 2004). Dit is duidelijk een vorm van dwelling, omdat Franziska in de tuin als lichaam (via haar zintuigen) interacteert met de dingen om haar heen en in samenwerking met de niet-menselijke natuur zichzelf een aangename plek maakt op de wereld en daarin gehecht raakt aan deze plek (Heidegger, 1954; Ingold, 1995; Blunt, 2005). In haar tuin woont Franziska op een positieve manier samen met de ‘niet-menselijke Ander’ (Power, 2005; Johnston, 2008).

Michiel heeft een vogeltuin en het is dan ook niet zo verwonderlijk dat van de zintuigen met name het gehoor wordt aangesproken in zijn tuin:

“Je hoort zo dat getsjilp, hè. Nou, dit is voor mij... ik vind dit zo leuk! Dit gaat de hele dag door! Tsjilp tsjilp, tsjilp tsjilp. Dat zijn dus huismussen en ringmussen. Die houden heel erg van die struiken en onze voedersilo's doen het goed. En ik heb wat nestkastjes opgehangen. Ik vind dit zo rustgevend!” - Michiel

Net als Jan, komt Michiel tot rust van het geluid van vogels. Hij geeft met dit citaat ook aan dat hij de tuin ingericht heeft om meer vogels aan te trekken, door voedersilo's en nestkastjes op te hangen (Cammack et al., 2011). Door de tuin voor vogels aangenaam te maken, maakt hij de tuin voor zichzelf aangenaam. In die zin maakt hij door de vogels een thuis te bieden in zijn tuin, zichzelf een thuis op zijn woonplek.

Henk is teleurgesteld dat de rij hoge populieren (door hem ‘de kathedraal’ genoemd) in het natuurgebied achter zijn huis gekapt wordt. Hierdoor hoort hij binnenkort het ruisen van de bomen niet meer in zijn tuin.

“Dit is de kathedraal, daar wandel ik elke dag doorheen. Dat is de beleving van de ruimte. Ik vind dat wel heel mooi. Maar die gaan weg. Dit wordt allemaal bebouwd. Dit is ook een stukje beleving van de omgeving. Als de populieren weg zijn, dan hoor je dit niet meer.” - Henk

Henk benoemt het zintuiglijke (‘dan hoor je dit niet meer’) en het belichaamde (daar wandel ik elke dag doorheen’) in zijn beleving van de tuin. Het citaat maakt duidelijk dat de geluiden die de tuin tot een aangename plek maken niet alleen in de tuin worden geproduceerd, maar ook daarbuiten. Het ruisen van de populieren buiten Henks tuin vormt een onderdeel van zijn zintuiglijke beleving in zijn tuin. Dat zijn tuin een aangename plek is, wordt niet alleen beïnvloed door de planten en dieren in zijn tuin, maar ook door planten (bomen) om zijn tuin heen. In de geluiden van zijn tuin wordt dus duidelijk dat het netwerk dat zijn tuin vormgeeft zoals het is zich uitstrekt tot buiten zijn tuin (Castree & MacMillan, 2001).

In dit geval reduceert de gemeente Haren Henks thuisgevoel in zijn tuin door de bomen te kappen. Hierdoor kan Henk niet meer genieten van het ruisen van de populieren, dat hij zo'n kenmerkend geluid vindt van zijn tuin. In tegenstelling tot Franziska (hommelgeluiden) en Michiel (vogelgeluiden) kan Henk zelf géén (of minder) invloed uitoefenen op het geluid in zijn tuin van de ruisende populieren achter zijn huis. Hierdoor wordt duidelijk hoe ook andere menselijke actoren buiten de tuin de agency hebben om de tuin tot de plek maken die het is, en hoe de tuin dus ingebed is in alles wat eromheen gebeurt (Bosco, 2006).

4.2.1.3 Ruiken

Via het reukzintuig maken mensen vooral contact met planten (en dieren) die dichtbij zijn. Uit de analyse van de transcripten van de rondleidingen en interviews in dit onderzoek blijkt dat vrouwen vaker geuren noemen als over de beleving van de tuin gesproken wordt. Dit komt overeen met neuropsychologisch onderzoek dat heeft aangetoond dat vrouwen een beter ontwikkeld reukzintuig hebben dan mannen (Brand & Millot, 2010).

Het reukzintuig staat van alle zintuigen het sterkst in verband met het geheugen (Van Hoven, 2011). Greetje laat dit zien met het volgende citaat:

“Dit is een heel leuk wild roosje, die heb ik van iemand gekregen. Hij ruikt naar kinder-eau-de-cologne. Wij hadden vroeger van die flesjes kinder-eau-de-cologne en dat is gewoon rozenwater. Daar ruikt dit naar. En hij bloeit ontzettend uitbundig.” – Greetje

Greetje beschrijft de geur van de roos niet alleen als rozengeur, maar ‘associeert de geur direct met waar zij die geur van kent’ (Van Hoven, 2011, p. 13, eigen vertaling). De geur van de roos doet haar denken aan de kinder-eau-de-cologne van vroeger, en brengt daarmee het verleden in haar tuin (Freeman et al., 2012).

Jan krijgt regelmatig bezoekers in de tuin en hij laat ook hen graag delen in de aangename geuren van de planten in zijn tuin:

“Ook als ik bezoekers krijg, loop ik vaak van tevoren even door de tuin, even overal aan zitten, als het zulk warm weer is, gaat alles ruiken.” – Jan

Doordat hij alle planten aanraakt (zie ook figuur 4.3), komen er geuren vrij. Hij maakt hiermee zijn tuin mooier voor de bezoekers, want ‘mooie plaatsen ruiken goed’ (Dann & Jacobsen, 2003, p. 5, eigen vertaling). Uit dit citaat blijkt ook dat de relatie van Jan met de planten plaatsvindt via de seizoenen (Head & Atchison, 2009), omdat hij de geuren van de planten opsnuift en voor bezoekers toegankelijk maakt ‘als het zulk warm weer is’. Daarnaast is Jans tuin een sociale plek (Bhatti & Church, 2001).

4.2.1.4 Proeven

Proeven is, in tegenstelling tot zien, horen, ruiken en voelen een ervaring vanuit een keuze (Van Hoven, 2011). Proeven gebeurt niet vanzelf, je moet er zelf voor kiezen. Franziska laat zien dat het proeven niet uitsluitend een keuze van de tuinier is, maar ook gestuurd wordt door de planten:

“Als je wil eten, ga je gewoon naar buiten en je kijkt wat er is. Je neemt een courgette mee en een paar peultjes. Dan neem je een beetje kruiden mee wat er net goed bij staat.” – Franziska

Franziska laat zich in wat ze gaat eten leiden door de planten. De courgetteplant bepaalt dus hoe Franziska ermee om gaat (Van Hoven, 2011), of ze hem wel of niet eet. In dit geval bestaat Franziska’s relatie met haar tuin uit het eten van de courgette, de peultjes en de kruiden. Daarmee maakt zij via een direct belichaamd contact met de planten verbinding met de plek die haar tuin is (Daniels, 1992, in Cloke & Jones, 2001). Franziska’s tuin functioneert als bron van voedsel (Groenewegen et al., 2006) en door dit voedsel te eten raakt zij verbonden met de plek (Sims, 2009; Freeman et al., 2012) en met leven (Head & Atchison, 2009). Proeven brengt Franziska in een vitale verbinding met de aarde en het leven (Whatmore, 2006).

Greetje merkt op dat niet alleen zij graag aardbeien uit haar tuin eet, maar ook de slakken:

Figuur 4.6 Aardbeienmanden. Foto: Greetje

“Kijk, en dan hebben we aardbeien. Dit is de manier hè. Het is makkelijk plukken zo. Dit zijn dan doorbloeiers. En we doen ze in manden, omdat de slakken er dan niet bij kunnen. Want dat is vaak een probleem. Maar ik vind het ook nog eens heel leuk staan. Eet er maar van hoor, ze zijn aan het rijpen. Ze doen het nou hartstikke goed. En niks lekkerder dan aardbeien van eigen grond. Zo kan je hier iedere dag een beetje van oogsten. (...) En het is ook wel een beetje een overwinning op de slakken.” – Greetje

Greetje belichaamde ervaring met de planten wordt hierboven (figuur 4.6 en het daar onderstaande citaat) in woord en beeld gevat (Head & Atchison, 2009). Greetjes aardbeienoogst was erg karig omdat de slakken alle aardbeien opaten. De slakken ‘bewezen hun aanwezigheid door een voortdurende weerstand tegen de plannen’ van Greetje (Power, 2005, p. 50, eigen vertaling). Daarom heeft zij manden opgehangen waar de aardbeien in kunnen groeien, zonder dat de slakken er bij kunnen. Hieruit blijkt dat het samenleven met planten en dieren niet altijd een harmonieuze samenwerking is (Hitchings, 2003), maar ook een worsteling tussen de tuinier en de dieren en/of planten kan zijn (Power, 2005). In dit geval is Greetje de competitie om de aardbeien te kunnen eten aangegaan met de slakken. Het citaat laat ook zien hoe Greetje via het eten van de aardbeien verbonden raakt met haar tuin: ‘niks lekkerder dan aardbeien van eigen grond’ (Sims, 2009). (Een opvallende uitspraak overigens, nu de slakken hebben gemaakt dat Greetje geen aardbeien meer van eigen *grond* eet...)

4.2.1.5 Voelen

Bij het tastzintuig gaat het vooral over planten aanraken. In 4.2.1 is duidelijk geworden hoe Jan geniet van het aanraken van de planten. Toch gaat voelen niet alleen over het aanraken van planten en dieren, maar ook over het voelen van natuur op ander manieren:

“Ik vind bomen heel prettig om om me heen te hebben. (...) Bomen of natuur neemt zo veel op van mensen aan onrust en stress. Daardoor kan je heel goed zakken, ontspannen. Dat ervaar ik. En dat ervaren heel veel mensen in het bos of in het park. Dat ze langzaam tot rust komen. Dat is ook in een tuin. Daar horen gewoon bomen.” - P.

P. ervaart dat zij kan ontspannen als er bomen om haar heen zijn. Om deze ontspanning te ervaren, hoeft zij de boom niet aan te raken, maar alleen maar omringd te worden door bomen. Ze ervaart haar tuin als een plek die rust biedt (Bhatti & Church, 2001; Gross & Lane, 2007; Freeman et al., 2012) en die rust ervaart zij omdat ze bomen (of natuur) om zich heen heeft.

Jan heeft een vergelijkbare ervaring met de planten in zijn tuin:

“Het geeft iets. Niet alleen rust, maar planten geven je wat. Ze omhullen je ook. Je voelt het gewoon, als je ergens loopt. Alsof je omarmd wordt door alles om je heen. Dat heb ik nu ook, waar we nu zitten. Dat voel je. Maar wat het precies is, zou ik niet uit kunnen leggen.” – Jan

Volgens Casey (1993, in Bhatti & Church, 2009) is dat wat Jan doet peripathetisch dwellen, tastbaar en zintuiglijk rondwandelen in de natuurlijke wereld. En volgens Daniels (1992, in Cloke & Jones, 2001) begrijpt Jan dit landschap doordat hij *erin* wandelt. Met dit citaat laat Jan ook zien dat zijn tuin voor hem een rustpunt is (Bhatti & Church, 2001; Gross & Lane, 2007; Lea, 2008; Freeman et al., 2012). In het omarmd worden door alles om hem heen, bevestigt hij niet alleen dat de natuur ‘in here’ is (Whatmore, 2006), maar ook dat hij zelf fysiek is ingebed in de natuur (Castree, 2001).

Daarnaast gaat voelen over lichamelijk contact met de lucht:

Interviewer: *“Heb je het gevoel dat dit weiland ook bij je tuin hoort?”*

Bodhi: *“Ja, het wordt het verlengde. Daarom heb ik hier ook verder alles weggehaald. Het was daar vrij dicht. Af en toe wil ik ook naar buiten kijken. Maar ik was dat even aan het aftasten. Hoe is dat als er veel wind is? Hoe open wil ik het hebben? Nu is het daar mooi beschermd.”*

Dit citaat maakt duidelijk hoe de wind (die tot noch toe nauwelijks naar voren komt in tuinonderzoeken) een rol kan spelen in de beleving en inrichting van de tuin. Omdat er open weilanden aan Bodhi's tuin grenzen, speelt de wind een grote rol in haar tuin. De ervaring van wind is een belichaamde ervaring (Obrador-Pons, 2007). De wind verschaft het lichaam een aantal mogelijke reacties en sensaties (Gibson, 1986, in Carolan, 2009). Te veel wind kan de rustige sfeer in de tuin verstoren. Daarom laat Bodhi zich leiden door de wind (Van Hoven, 2011) in hoe zij haar tuin afschermt van de omliggende weilanden. Door de grens met het open weiland te beplanten of te open te maken bepaalt zij hoe veel wind er naar binnen mag. Ook bevestigt Bodhi hiermee Kaika's (2004) constatering dat de eigenaar van het ‘thuis’ bepaalt in wat voor vorm de niet-menselijke ander (in dit geval de wind) binnen wordt gelaten.

4.2.2 Een tuin als verbinding met een groter geheel

Naast dat Bodhi met de grens van haar tuin kiest hoe veel wind zij in haar tuin wil hebben, is deze grens ook een verbinding met het weiland buiten haar tuin:

Figuur 4.7 Uitzicht. Foto: Bodhi

“Een plekje over de weilanden. Heerlijk om ’s avonds met een pilsje de zon te zien ondergaan. Meestal komen de honden elk aan een kant naast me zitten. Dus dan zitten we met z’n drieën een tijd weg te mijmeren. Dit is meer passief. (...) Dit is om gewoon weg te mijmeren. Dit is meer een afsluiting van de dag.” – Bodhi

Door elke avond de dag af te sluiten in verbinding met de omgeving, de zon (en de wind!) bevestigt Bodhi haar ‘embeddedness’ in de omgeving (Cloke & Jones, 2001). De weilanden grenzend aan haar tuin vormen een onderdeel van Bodhi’s gewoontes. Ze maakt ruimte om passief te kunnen zijn en bevestigt daarmee volgens Jacobsen (2009) dat deze mijmerplek onderdeel is van haar thuis.

P. is door haar tuin juist niet verbonden met haar directe omgeving, maar met een veel groter geheel: de aarde.

Figuur 4.8 Eenheid. Foto: P.

P.: *“Dit is een mooie plaat hoe natuur en cultuur samen kan gaan. Hoe een huis opgenomen wordt door een tuin, een eenheid kan zijn. Als je de rest van de straat ziet... dan is dat niet waar veel mensen oog voor hebben, of dat niet willen...”*

Interviewer: *“Ervaar je hier een eenheid?”*

P.: *“Ja.”*

Interviewer: *“Waarom is die eenheid belangrijk?”*

P.: *“Het is een gevoel dat ook een huis is verbonden met deze aarde en de wereld. Het hoort er gewoon bij en is niet een object op zich. Daar kan je je in thuis voelen of niet. Het helpt wel dat je je thuis voelt als het meer een eenheid is met de plek waar het staat. Voor mij in ieder geval. Andere mensen willen alle natuur weg. (...) Maar dat heb ik niet.”*

Figuur 4.5 laat voor P. zien hoe natuur en cultuur samengaan. Zij beleeft haar huis als een onderdeel van een groter geheel. Dat haar huis een eenheid vormt met een stukje natuur (haar tuin) staat en het huis daarmee verbonden is met de aarde (Bhatti et al., 2009; Stenner et al., 2012) helpt dat P. zich thuis voelt op de plek waar ze woont. P. is verenigd met het landschap dat haar tuin is (Ingold, 1995) en door deze eenheid, of: ‘oneness’, raakt zij verbonden met de aarde en geworteld op de plek (Cloke & Jones, 2001).

Met het bovenstaande citaat bevestigt P. ook de stelling van Kaika (2004) dat veel mensen ‘alle natuur weg willen’ en de natuur als de ‘ander’ zien die buiten de deur gehouden moet worden. Met het erkennen van de verbinding met de aarde geeft zij gehoor aan Kaika’s oproep om een einde te maken aan het ‘afgesloten zijn waarnaar mensen zoeken in het maken van een goed thuis’ (Kaika, 2004, p. 283, eigen vertaling). Ook laat P. met dit citaat zien dat zij andermans tuinen interpreteert als expressie van de ideeën tuinier (‘als je de rest van de straat ziet...’) (Freeman et al., 2012).

Waar P. op een spirituele manier beleeft dat haar thuis een onderdeel is van een groter geheel, ervaart Henk dit op een concretere manier:

“Je hebt een verbinding tussen het ene stukje natuur en het andere stukje natuur. Ik beschouw dit als een doorgangshuis voor dieren. Jij bent onderdeel van die wereld en ik vind dat je je zo moet gedragen. Maar wij zijn de enige. De burens zetten een schutting, dat betekent: hier niet verder, egel.” – Henk

Doordat hij beseft dat hij ingebed is in de natuurlijke wereld (Whatmore, 2002), biedt Henk met zijn tuin niet alleen zichzelf, maar ook de dieren een aangename plek (Johnston, 2008). Dit is vergelijkbaar met Michiels tuinervaring in paragraaf 4.2.1.2. Hoewel in de literatuur gesproken wordt van een relationele ethiek, een ‘ethical mindfulness’ die ontstaat doordat de mens in de tuin beseft hoe hij afhankelijk is van de niet-menselijke natuur, is het bij Henk precies omgekeerd. Doordat hij een ethische visie heeft die de ‘embeddedness’ in de niet-menselijke natuur erkent, richt hij zijn tuin conform deze visie in (‘ik vind dat je je zo moet gedragen’).

Net als P. ziet hij hoe de burens er een andere visie op na houden (Freeman et al., 2012). Hierdoor ontstaat een wij-zijgevoel. Zij zetten een schutting, waardoor de egel buiten wordt gesloten, wij maken een natuurlijke afscheiding om onze tuin, waardoor de egel juist een plek aangeboden wordt. Door natuur *in* te sluiten, distantieert Henk zich van andere mensen (‘zij’) die dat niet doen. En hij versterkt het feit dat hij zich een thuis maakt samen met de niet-menselijke Ander (Hitchings, 2004) door de menselijke Ander (mensen die anders met hun tuin omgaan dan hij) symbolisch buiten te sluiten (Oakes & Price, 2008). In de meeste aspecten van de beleving van de tuin speelt ‘othering’ geen rol, maar zodra mensen over natuur spreken, komt de menselijke Ander, die er andere denkbeelden op na houdt, in beeld. Blijkbaar is de omgang met of de visie op natuur een onderdeel van de identiteit van de tuinier: om er zelf een stevig gefundeerde visie op natuur op na te houden is het wordt ook duidelijk gemaakt wie de Ander is.

De eenheid met een groter geheel kan ook worden ervaren als een ‘embeddedness’ in de directe, specifieke omgeving van de tuin. Zo nam Michiel me tijdens de rondleiding mee naar de dijk naast zijn huis:

“Ik vind dit dus echt prachtig, dat je gewoon om je heen kijkt en je hebt vooral heel veel lucht. Ik vind heel veel horizon en lucht heel fijn. Vanwege het gevoel van ruimte dat ik nodig heb, een basisbehoefte is dat. Dit is ook een goeie plek voor vogeltrek. Dat heeft ook meegespeeld (in de keuze om hier te gaan wonen, red.). Vooral in het voorjaar als er zuidwestenwind is, stuwt de vogeltrek langs de kust. En dan komen er heel veel roofvogels over mijn huis vliegen en dat vind ik heel erg leuk. En als het lekker weer is, ga ik hier met mijn telescoopje zitten. Dit is een soort dependance van mijn tuin.” – Michiel

Dit citaat maakt duidelijk dat voor Michiel de omgeving van zijn tuin enorm belangrijk is, zowel direct als indirect. Direct, omdat het hem ‘heel veel lucht’ biedt, dat voor hem een

basisbehoefte is. Indirect, omdat de vogeltrek langs de kust trekt. Deze vogels vliegen dan over en zijn te vinden in zijn tuin. Juist doordat de tuin vogels herbergt voelt Michiel zich thuis (zie ook paragraaf 4.2.1.2 en paragraaf 4.1).

Ook Daantje gaf mij een kleine rondleiding door de buurt, om haar boomspiegeltuintje (een tuintje dat bestaat uit beplanting in een klein stukje aarde rondom een boom in een straat) te laten zien en aan te geven hoe zij met enkele buurtgenoten haar buurt groener had gemaakt. Haar home-making-praktijken blijven dan ook niet beperkt tot enkel haar eigen huis en tuin:

“Ik wou dat de hele straat zo was. Hier en daar wip ik een tegel eruit bij huizen en dan komt daar zomaar wat groeien. Ik vind het leuk om de wijk stiekem een beetje groener te maken. (...) Toen ik had bedacht dat ik niet op een dorp zou gaan wonen en geen moestuin zou krijgen, dan moet ik het gewoon hier doen. En dan wil ik ook mijn contacten met de buurt versterken. Ik ga niet meer dromen over een mooi plekje elders. Maar ik maak hier het mooie plekje. Bij dat idee hoort het boomspiegeltuintje. Meer inbedden in de wijk.” – Daantje

4.3 Interactie met niet-menselijke actoren

Het moge inmiddels duidelijk zijn dat de interactie met niet-menselijke actoren een grote rol speelt in de beleving van de tuin. De vorige paragraaf heeft duidelijk gemaakt dat deze interactie via het lichaam en de zintuigen plaatsvindt, maar ook via het besef onderdeel te zijn van een groter geheel. In deze paragraaf gaat het over de inhoud van de interactie tussen mensen, dieren en planten in de tuin (en zelfs buiten de tuin).

4.3.1 Conceptualisatie niet-menselijke agency

Een interactie met niet-menselijke actoren veronderstelt de agency van de niet-menselijke actoren. Immers, hoe kan een tuinier interacteren met iets waaraan hij geen agency toeschrijft? De volgende citaten maken duidelijk dat de tuiniers zich uitermate bewust zijn van de ‘eigen wil’ van de planten in hun tuin.

“Heel veel mensen willen dat een plant zo groeit. Maar dat kan niet met natuur. Een plant groeit zoals die zelf wil.” – Jan

“Veel van die plantjes (vrouwenmantel, red.) die zaaien zich heel graag uit in de voegen (van de stoep, red.).” – Greetje

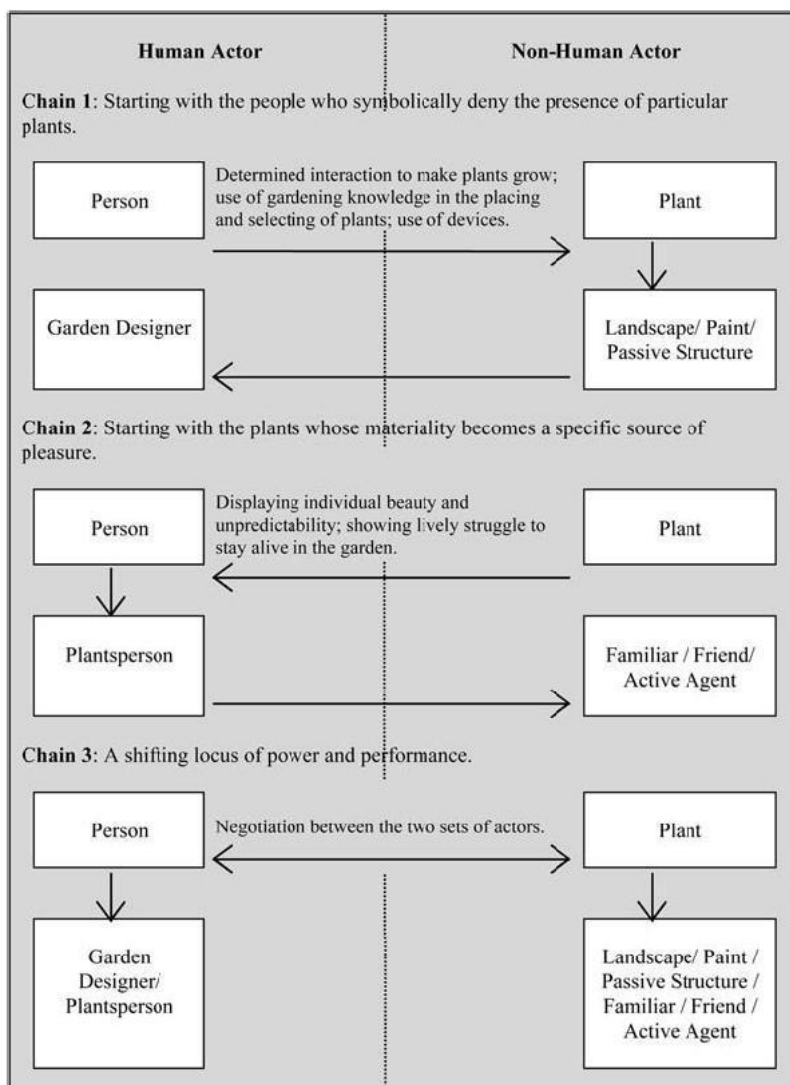
“Dit is een geleiding voor een roos, maar de roos had daar andere gedachtes over...” – Michiel

“Dit zijn planten die groeien buiten de tuin, de hele tuin is omzoomd met zwerfkeijtjes. (...) Maar die planten die groeien waar ze willen.” – Flora

Het valt op dat de agency van planten door de tuiniers opgemerkt wordt als de plant *andere* ‘gedachtes’ of een *andere* ‘wil’ heeft dan de tuinier voor de plant in gedachten had (Power, 2005). Door zulke constatering en uitspraken geeft de tuinier aan dat de tuin niet alleen door hem/haar zelf wordt gevormd, maar ook door de niet-menselijke actoren zoals planten (Hitchings, 2003; Power, 2005; Head & Atchison, 2009). De constatering van de agency van een plant is in feite een actie waarin de tuinier zijn centrale positie in de tuin opgeeft en erkent dat de planten in de tuin niet in dienst staan van zijn wil, maar dat hij/zij ook rekening moet houden met hun eigen wil.

4.3.2 Het netwerk ‘tuin’

In paragraaf 2.5.3 is het model van Hitchings (2003) besproken. Hieronder is het nogmaals afgebeeld, om de uitspraken van de tuiniers te interpreteren.

Figuur 4.9 Chains of enrolment in the garden. Bron: Hitchings (2003)

Hitchings (2003) constateert dat de interactie tussen menselijke en niet-menselijke actoren in de tuin bestaat uit een constante ‘onderhandeling’ (negotiation) tussen de tuinier en de plant

(Chain 3). Daantje maakt met figuur 4.10 en het onderstaande citaat duidelijk wat haar interactie met de niet-menselijke actor ‘berk ‘ is:

Figuur 4.10 Berk. Foto: Daantje

“Dit is de berk. Daar ben ik trots op dat het zo’n mooie boom is en dat-ie het zo goed doet. Hij is heel groot geworden. Hij is hier naar binnen gewaaid als zaadje en ik heb hem laten staan, niet wetende dat het zo’n mooie grote boom zou worden. Ik denk ook dat hij nog niet uitgegroeid is. Hij drukt ook alle tegels omhoog en dat vind ik er prachtig uit zien. Ik laat dat wortelstelsel zo, ik ga dat ook niet recht leggen. Hij heeft het duidelijk naar zijn zin. Ik moet hem af en toe een beetje snoeien vanwege de burens. Ik wil geen overlast veroorzaken. Van mij mag die z’n gang gaan. (...) En ik had dat vogelstationnetje opgehangen en ik dacht, die timmer ik er even aan vast. Het is een berk en die begon meteen te bloeden. (...) Ik had ook iets van, sorry ik wist niet dat het zo erg was! Het bleef maar de hele dag, spetter-spetter-spetter. Dat doet me echt zeer. En dan denk ik, dus niks timmeren in een berk, want dan bloedt-ie helemaal leeg.” – Daantje

Daantje geeft heel duidelijk aan hoe zij de agency van de berk erkent: uitspraken als ‘hij drukt alle tegels omhoog’, ‘hij heeft het duidelijk naar zijn zin’ en ‘die begon meteen te bloeden’. Doordat Daantje (Person) het vogelstationnetje op wilde hangen aan de berk (Plant), toont ze zich een ‘garden designer’; ze wil de tuin vormgeven naar haar hand. De berk is in deze interactie passief. Wanneer Daantje merkt dat de berk begint te bloeden, verontschuldigt ze zich. De berk is in deze interactie actief: door te bloeden geeft hij/zij aan dat het niet oké is om een vogelstationnetje in aan zijn/haar tak te timmeren. Daantje wordt in deze interactie

een ‘Plantsperson’ die geeft om haar ‘Friend’ de berk. Beide actoren, Daantje en de berk, zijn wederzijds constitutief (Jones & Cloke, 2002; Hitchings, 2003; Power, 2005). De wisselende rol van Daantje (person) en de berk (plant) maakt van de tuin een dynamisch netwerk. Eerst lijkt het alsof Daantje de macht heeft om haar tuin naar haar zin vorm te geven, dus mét vogelstationnetje vastgetimmerd in een berk. Later blijkt dat de berk de macht heeft om Daantje over te halen niks in een berk te timmeren. Hieruit blijkt ook dat de berk agency wordt toegeschreven en dat deze berk een doorslaggevende rol speelt in het netwerk ‘tuin’. Daantje is dus niet per se een ‘Plantsperson’ en de berk geen ‘Active Agent’, alleen aan hun relatie tot elkaar ontleen zij hun hoedanigheid als ‘Plantsperson’ en ‘Active Agent’ (Castree & MacMillan, 2001; Jones & Cloke, 2002). Het netwerk ‘tuin’ bevindt zich overigens niet alleen binnen de grenzen van de tuin, maar ook daarbuiten – zeker in de stad. De burens hebben ook hun invloed in het netwerk van Daantjes tuin, omdat de hinder die zij van de takken van de berk ervaren (Cloke & Jones, 2003; Head & Atchison, 2009) maakt dat Daantje de berk af en toe snoeit.

Ook in het volgende voorbeeld wordt duidelijk hoe de tuinier door een niet-menselijke actor wordt overgehaald om af te wijken van zijn plannen:

Figuur 4.11 Houtduif. Foto: Michiel

“Dit is de houtduif op haar nest. Die zat in de vlier bij de achterdeur te broeden en toen hebben we wel vier weken de achterdeur niet gebruikt, maar de voordeur, omdat we haar telkens zo verstoorden op het nest. Die heeft dus nogal een grote impact gehad, dat we vier weken de achterdeur niet hebben gebruikt.” – Michiel

Hoewel het model van Hitchings (2003) (zie figuur 4.11) alleen over de interactie tussen mensen en planten gaat, is het mijns inziens ook mogelijk om op de plek van de plant een dier te plaatsen. Als Michiel (Person) in het model tegenover de houtduif (op de plek van Plant) wordt geplaatst, is te zien dat Michiel en de houtduif ‘onderhandelen’ over wat te doen. Eerst besloot Michiel, als ‘Garden Designer’, zijn eigen plan (gewoonte) te volgen en de achterdeur

gewoon te gebruiken. Toen hij merkte dat de houtduif daardoor verstoord werd, heeft hij ervoor gekozen om de achterdeur niet meer te gebruiken, zodat de houtduif rustig kon blijven broeden. De houtduif heeft Michiel overgehaald om af te wijken van zijn gewoonte om de achterdeur te gebruiken. Hierdoor wordt duidelijk hoe een grote rol de houtduif destijds heeft gespeeld in het netwerk ‘tuin’.

Met het erkennen van de agency van planten, wordt de tuin als plek van uitsluitend menselijke controle ongedaan gemaakt. Dit wordt duidelijk door actor-netwerktheorie op de interacties in de tuin toe te passen. Hierdoor wordt duidelijk hoe de tuin geen uitsluitend menselijke ruimte is, maar een ruimte gevormd door acties van mensen, dieren en planten (Power, 2005). En het is in deze inter-acties dat de menselijke beleving van de tuin gevormd wordt. Dát is wat mensen meemaken in hun tuin. P. verwoordt treffend hoe een thuisgevoel ontstaat niet door de eigen controle, maar juist doordat planten iets anders doen:

P.: *“Zo’n tuin gaat ook een eigen leven leiden. Dan ontstaat dat (plekken met een eigen sfeer, red.). Ik zet er wel dingen in, maar niet alles groeit zoals ik het precies wil.”*

Interviewer: *“Maakt dat dat je je meer of minder thuis voelt als het niet groeit zoals jij wil?”*

P.: *“Meer. Ja.”*

P. haalt haar genot van de tuin juist uit die fascinatie voor het eigen leven dat de planten en de tuin leiden (Hitchings, 2007). Hiermee bevestigt zij hoe haar thuis wordt gevormd de niet-menselijke natuur (Blunt, 2005).

4.3.3 Een relatie met planten?

De interactie met planten en dieren in de tuin bestaat niet alleen uit concrete acties van de tuinier, de planten en de dieren. Ook kunnen planten en dieren een emotionele reactie veroorzaken bij de tuinier, meestal in de vorm van een ontroering of een betovering. In het citaat bij figuur 4.10 werd al duidelijk hoe begaan Daantje met haar berk is. Zo is Flora erg begaan met haar roos, die bijna dood leek...:

“Wat die roos betreft... dat is net een wonder. Dat-ie bijna dood lijkt. (...) Die roos, ja, dat je dan denkt, zal ik hem nog vertroetelen? Van die extra bananenschillen (als mest, red.)? En dat er ineens nog zo’n takje komt en een knopje. Dan denk ik van, zou daar nou iets achter zitten? Dat dat ding goeie energie opvangt van mij?” – Flora

Flora is betoverd door de mooie roos (Bhatti et al., 2009) en als deze bijna doodgaat, probeert ze zich te verdiepen in wat de roos nodig heeft om te overleven (bananenschillen) (Head & Atchison, 2009). Flora maakt contact met de roos via een zorgrelatie (Power, 2005). Of die roos nu door de bananenschillen of door haar eigen aanwezigheid (energie) weer tot leven, vraagt zij zich af. Hieruit blijkt dat zij een zeker contact met de plant ervaart, dat zij niet alleen op de roos reageert, maar de roos ook op haar... Hieruit wordt duidelijk hoe intiem verweven de tuinier en de planten in de tuin zijn.

Ook in Bodhi's beleving reageren de bomen en struiken op haar aanwezigheid:

“In het nadenken over het snoeien van bomen en struiken geloof ik erin dat als de planten het niet goed vinden ze niet zo goed zouden groeien en bloeien bij mij.” – Bodhi

Zij erkent ook dat de planten een eigen wil hebben ('iets niet goed vinden') (Hitchings, 2007). Bodhi beoordeelt aan de hand van het goed groeien en bloeien van de planten of zij goed met ze omgaat of niet (Power, 2005). In de relatie tussen Bodhi en de plant wordt Bodhi bevestigd als 'Plantsperson' en de plant als 'Friend' waarmee zij goed wil omgaan (zie figuur 4.9) (Hitchings, 2003). Met bovenstaande uitspraak meet Bodhi zich een ethische houding tegenover de planten in haar tuin aan (Cloke & Jones, 2003).

4.4 Een ethische houding tegenover natuur

Doordat de tuinier merkt dat de natuur geen passieve ander is, maar leeft, de tuinier iets biedt, reageert op een goede of verkeerde omgang ermee, kan een bewustzijn ontstaan over de houding van de mens ten opzichte van de natuur. Zodra natuur als actief wordt gezien, wordt deze houding een ethische houding.

Greetje verwoordt dit heel treffend:

“Het klinkt eigenlijk heel menselijk, ik wil alles (de planten in de tuin, red.) tot z'n recht laten komen, zoals je zou willen dat ook ieder mens tot z'n recht komt.” – Greetje

Precies in dit citaat wordt duidelijk hoe een ethische houding ontstaat tegenover de niet-menselijke natuur. Ethiek wordt traditioneel enkel aan het menselijke domein toegeschreven, maar met de erkenning van niet-menselijke agency wordt ook de natuur als de Ander gezien en wordt ook een ethische, respectvolle houding ingenomen tegenover natuur (Cloke & Jones, 2001).

Hoe Henk een respectvolle houding ontwikkelt tegenover de vogels in zijn tuin, wordt duidelijk in figuur 4.12 en het onderstaande citaat:

Figuur 4.12 Vogelhuisje. Foto: Henk

“Het pad langs het huis met een vogelhuisje. Dat is een belangrijk element in de winter. Je wilt niet weten welke vogels daar komen foerageren! Dat heeft een mooi gevoel. Ook een groot gevoel voor die vogels, dat zij het zonder verwarming buiten kunnen overleven en wij achter het glas, alleen maar met verwarming aan daarvan kunnen genieten.” – Henk

Op de foto in figuur 4.12 is staat rechts het huis, tegenover links het vogelhuisje. Rechts is het huis van de mensen, links het huis(je) van de vogels. Door in contact, weliswaar van achter glas, te staan met de vogels, ontwikkelt Henk respect voor de vogels omdat zij in de winter buiten kunnen overleven. Het geeft hem dan ook een ‘mooi gevoel’ om de vogels te voeren. Door deze dagelijkse ‘ontmoetingen’ met de dieren, ontwikkelt hij een respectvolle houding tegenover natuur (King, 2003; Johnston, 2008). En dat Henk het vogelhuisje zo heeft geplaatst dat hij het vanuit zijn huis kan zien, geeft aan dat de vogels zijn thuisgevoel mede vormen (Blunt, 2005). Dat Henk zelfs in zijn huis verbonden is met de niet-menselijke natuur, die hem zo thuis doet voelen op deze plek, wordt duidelijk hoe een essentieel onderdeel zijn tuin is voor zijn thuisgevoel (Coolen & Meesters, 2012). Hoewel Henk vanuit zijn huis in contact staat met de niet-menselijke natuur via het raam, vormt het raam ook een afscheiding van de natuur, zodat natuur op dat moment een ‘outside reality’ is (Whatmore, 2006; Johnston, 2008).

In figuur 4.12 is het vogelhuisje een interessant onderwerp. Het feit dat het de vorm van een (menselijk) huis heeft, is een bevestiging van dat mensen net als dat ze zichzelf een huis maken, ook voor vogels een huis maken, vogels iets gunnen wat ze zichzelf ook gunnen. Aan de ene kant bevestigt dit dat het thuis gedeeld wordt met dieren, aan de andere kant laat het zien hoe het huis van mensen en het huis van dieren gescheiden zijn. Ook is het vogelhuisje een indicatie van de macht van de mens, omdat door een vogelhuisje neer te zetten, de mens bepaalt waar deze vogels ‘moeten’ zijn, kortom: waar de mens van de niet-menselijke natuur wil genieten.

Henks respectvolle gedrag naar dieren komt niet alleen door het contact met deze dieren in zijn tuin, maar ook door een algehele visie op mens en natuur;

Interviewer: *“Waarom hebt u uw tuin op Tuinreservaten van Vroege Vogels gezet?”*

Henk: *“Omdat ik vind dat dit een tuinreservaat is. En ik vind dat meer mensen van hun tuin een tuinreservaat moeten maken, zodat dieren en planten zich ook goed kunnen verspreiden en zich ook kunnen handhaven en deze stenen maatschappij. Het idee van tuinreservaten vind ik heel mooi. Dat je bijdraagt aan de ecologische hoofdstructuur. Terwijl het idioot is dat je een ecologische hoofdstructuur zou moeten hebben. Het zou andersom moeten zijn. Wij zijn hier in de natuur. Wij mogen hier toevallig wonen. Die planten en dieren waren hier veel eerder. Het is een plek zoeken, terwijl het andersom is geworden. Een stad is een vreselijke samenballing van beton en stenen. En wordt een woestijn voor dieren. Terwijl het wel aan het omslaan is.”*

Doordat Henk een relationele ethiek waarin rekening gehouden wordt met mens én dier (Whatmore, 2002; Cloke & Jones, 2003), richt hij zijn tuin in als een plek die fijn is voor mensen én dieren. Hij benadrukt dat mensen *in* de natuur zijn (Castree, 2001) en probeert in zijn home-making-proces rekening te houden met al het andere (planten en dieren) op zijn woonplek (Ingold, 1995).

Hoewel Henk een duidelijke mening uit over het samenzijn met planten en dieren in de tuin, uit Franziska haar twijfels over de omgang met planten en dieren:

Interviewer: *“Hoe beschouw je je rol naar de planten en dieren in de tuin?”*

Franziska: *“Dat is een hele moeilijke. Je grijpt continu in de natuur in. Maar ik zie mij als onderdeel van de natuur. Ik mag dat. Maar dat is misschien alleen maar om mezelf proberen te rechtvaardigen, omdat het gewoon leuk is om ermee bezig te zijn. Door je eigen handelen verander je iets.”*

Interviewer: *“Is je eigen handelen ook natuur?”*

Franziska: *“Naar mijn idee wel. Je probeert continu dat je een betere situatie krijgt. Je haalt onkruid weg op een plek, zodat de pompoenen beter kunnen groeien. Je maakt continu een afweging, van welke plant heeft meer rechten daar. Je maakt zelf een keuze: op deze plek is deze plant handiger. (...) Als er net heel veel bloemen opkomen, dan vind ik het ook mooi, maar ook voor de bijen. Ik weet niet altijd zeker wat goed is. Ik twijfel ook.”*

Ook Franziska is van mening dat mensen in de natuur zijn (Castree, 2001). Zij laat zien dat de omgang met planten in de tuin een continue onderhandeling is tussen mens en plant (Hitchings, 2003). Zij beschouwt dit als een moeilijke onderhandeling. Franziska beschouwt haar eigen handelen als natuur. Hiermee laat zij zien dat de interactie van mensen (natuur) en niet-menselijke actoren (natuur) geen onderdeel is van een bredere visie die natuur en cultuur als gescheiden ziet (Power, 2008), maar als een onderdeel van een continu in de natuur aanwezig zijn (Heidegger, 1954; Ingold, 1995; Whatmore, 2006).

6. CONCLUSIE

Dit onderzoek heeft als doel de vraag *‘Welke rol speelt de interactie met de niet-menselijke actoren in de beleving van de natuurlijke tuin, en wat betekent deze interactie voor het home-making-proces?’* te beantwoorden.

Om deze vraag te beantwoorden, is de beleving van de natuurlijke tuin onderzocht via foto-elicitering, een rondleiding in de tuin en een diepte-interview met negen mensen met een natuurlijke tuin. Uit dit onderzoek blijkt dat de beleving van de natuurlijke tuin van persoon tot persoon verschilt, ook al hebben deze mensen allemaal een natuurlijke tuin en hebben zij allemaal de intentie om in hun tuin ruimte te bieden aan de niet-menselijke natuur (Cammack et al., 2011). De manier waarop mensen hun tuin beleven lijkt op een paar punten afhankelijk te zijn van de plek van de tuin (stad of platteland), de grootte van de tuin of het geslacht van de tuinier (Freeman et al., 2012).

De beleving via het gehoor van de natuurlijke tuin is in die zin afhankelijk van de geografische locatie, omdat de beleving van een tuin in de stad veelal gevormd wordt geluiden van andere menselijke actoren, terwijl de beleving van een tuin op het platteland voornamelijk wordt gevormd door de geluiden van niet-menselijke natuur. Ook speelt de locatie van de tuin een rol in hoe vaak tuiniers over andere mensen spreken: in de beleving van tuinen in de stad wordt dikwijls gesproken over ‘de burens’ of mensen met andere ideeën over een tuin dan de tuinier zelf. In de beleving van tuinen op het platteland of in een dorp komen andere mensen nauwelijks ter sprake. Het geslacht van de tuinier lijkt alleen een verschil te maken als het gaat om de beleving van de tuin via het reukzintuig. Vrouwen spraken aanzienlijk vaker over geuren in de tuin dan mannen. De grootte van de tuin heeft alleen invloed op de beleving van de tuin in die zin dat er in een grote tuin meer te beleven valt dan in een kleine tuin, simpelweg omdat er meer aanwezig is. Zowel een kleine natuurlijke stadstuin van 20m² als een landelijk gelegen tuin van 9000m² wordt beleefd via het omscharrelen in de tuin en het contact dat daarin ontstaat met de niet-menselijke natuur in de tuin.

Hoewel de beleving van de natuurlijke tuin per tuinier verschillend is, is er zeker een lijn in te ontdekken:

Wat maakt de tuin waardevol voor de tuinier?

De tuin is waardevol voor de tuinier vanwege de vrijheid om te plek naar eigen ideeën vorm te geven, samen met de niet-menselijke natuur. Ook is het belichaamde contact met natuur en de rust die dit biedt een belangrijke pijler van de waardering voor de tuin. In de tuin geniet de tuinier van de alledaagse betoveringen door kleuren, geuren en de groeikracht van planten en de geluiden van vogels.

Wat is de interactie tussen de tuinier en de niet-menselijke actoren?

De interactie bestaat uit het materiële contact met de niet-menselijke actoren (planten, dieren, objecten) in en om tuin. In de materiële praktijk van het tuinieren maken tuiniers contact met

planten en dieren, aan wie door hen ook 'agency' wordt toegekend. Dit materiële contact bestaat uit het planten van planten, 'onkruid' wieden, vogelhuisjes ophangen, maar ook uit het ruiken en voelen van de aanwezigheid van planten. Ook kan deze interactie bestaan uit een zorgrelatie voor bijvoorbeeld een dierbare plant of boom. Door de tuin door middel van actor-netwerktheorie te analyseren, is duidelijk geworden dat de interactie tussen mensen en niet-menselijke actoren in de tuin een continue onderhandeling is tussen de tuinier en de niet-menselijke actoren. In deze interactie bestaan de 'Garden Designer' en de 'Plantsperson' niet los van elkaar, maar deze wisselen elkaar voortdurend af: in, bijvoorbeeld, de interactie tussen een mens en een boom kan zowel de Garden Designer als de Plantsperson naar voren komen. Hierdoor wordt duidelijk dat een tuinier geen Garden Designer of Plantsperson is, maar dat deze rol hem/haar toegekend wordt in de relatie met de plant. Ditzelfde geldt voor de plant: deze kan als actief (een 'Active Agent') of passief (een 'Passive Structure') beleefd worden, afhankelijk van de relatie met de menselijke actor. In deze interactie wordt duidelijk dat de tuin tot stand komt in de interactie tussen menselijke en niet-menselijke actoren, en dat ook de actoren hun vorm krijgen door hun relatie met elkaar in de tuin. De tuinier interacteert niet alleen met niet-menselijke actoren die fysiek in de tuin zijn, maar ook (o.a. via geluiden of zicht) met bijvoorbeeld bomen die op een kleine afstand van de tuin staan of vogels die overvliegen. Hoewel deze actoren zich niet fysiek in de tuin bevinden, wordt de beleving van de tuin toch door deze 'externe' niet-menselijke actoren gevormd. Mensen in dit onderzoek geven aan dat de geluiden die door deze actoren worden geproduceerd bij hun tuin horen. Dit geeft aan hoe sterk de tuin is ingebed zijn de omgeving.

Welke rol speelt de tuin in het home-making-proces?

Tuiniers verwelkomen natuur in hun huiselijke sfeer. Zij zetten natuur in om zichzelf een aangename plek te maken. Via multizintuiglijke, belichaamde ervaringen staan mensen dagelijks in contact met natuur in hun tuin. In deze dagelijkse belichaamde betrokkenheid met natuur maken ze zichzelf een 'meer-dan-menselijk thuis'. De tuin voorziet in de mogelijkheid om dit 'meer-dan-menselijke thuis' en is daarmee essentieel in het home-making-proces.

Welke rol speelt de interactie met de niet-menselijke actoren in de beleving van de natuurlijke tuin, en wat betekent deze interactie voor het home-making-proces?

De interactie met niet-menselijke actoren speelt een cruciale rol in de beleving van de tuin: mensen genieten van de tuin juist door de interactie met de niet-menselijke natuur in hun tuin. Daarnaast zetten mensen deze interactie, en dan met name de agency van planten en dieren, in om de beleving van de tuin nóg aangener te maken. Soms wordt de interactie als een strijd ervaren, omdat er bijvoorbeeld veel onkruid groeit op een plek waar de tuinier het niet wil hebben of als de aardbeien opgegeten worden door slakken. De interactie speelt op een dagelijkse basis een grote rol in de beleving van de tuin, omdat tuiniers gefascineerd zijn door de groei van planten en de schoonheid van dieren, óók als deze iets anders doen dan wat de tuinier wil. Dit is interessant, omdat in zijn/haar home-making-proces, de tuinier dus iets in zijn thuissfeer tegenkomt wat níet zijn bedoelingen reflecteert, maar een eigen leven leidt. Uit dit onderzoek blijkt dat juist de ontmoeting met de niet-menselijke ander en het in contact staan met al het andere op de plek maakt dat de tuinier een positief thuisgevoel ontwikkelt op zijn/haar woonplek. De niet-menselijke natuur *biedt* de tuinier iets wat hij/zij zelf niet heeft:

de natuur geeft hem/haar rust en betovert. Dit betekent dat het home-making-proces van de mens moet worden gezien als een proces dat continu gevormd wordt door de niet-menselijke natuur, en dat een thuis iets is dat continu gevormd wordt door de niet-menselijke natuur (Blunt, 2005; Power, 2008). De tuiniers bevestigen daarmee niet alleen dat een thuis mede wordt gevormd door de niet-menselijke natuur, maar geven ook blijk van de intentie en een actieve zoektocht om samen met de niet-menselijke natuur een thuis te maken (overigens wel tot op zekere hoogte). Waar Dayaratne & Kellett (2008) aantonen dat een thuis pas compleet is als er sociale contacten zijn, voegt dit onderzoek toe dat een thuis voor de tuiniers in dit onderzoek pas compleet is met een tuin waarin contact met de niet-menselijke natuur ervaren wordt.

Dit onderzoek bevestigt dat mensen die in hun huiselijke sfeer respectvol met natuur omgaan er ook een visie op natuur op na houden die inclusief is, dat natuur erbij hoort, dat mensen onderdeel zijn van de natuur. Dat deze visie echter gevormd wordt door het besef van een praktisch belichaamd betrokken zelf ingebed in de 'more-than-human world' (Cloke & Jones, 2003; Whatmore, 2006) komt in dit onderzoek nauwelijks naar voren. Een omgekeerde richting is wel aangetroffen: mensen die er een inclusieve visie op natuur en mens op na houden, richten daar hun tuin op in en gedragen zich daarnaar. In die zin kan de tuin gezien worden als een expressie van de visie van de tuinier (Freeman et al., 2012).

In dit onderzoek is duidelijk geworden hoe mensen hun tuin beleven door prachtige bloemen te zien (Flora), vogelgeluiden (Michiel) en hommegeluiden (Franziska) te horen, de geur van rozen op te snuiven (Greetje), door groente en fruit uit eigen tuin te eten (Franziska, Greetje) en door tot rust te komen van planten om zich heen (Jan, P., Daantje). Dit bevestigt onderzoek over dat mensen hun omgeving via alle zintuigen ervaren en er ook op deze manier mee verbonden raken (Lorimer, 2005; Obrador-Pons, 2007; Carolan, 2009; Paterson, 2009; Van Hoven, 2011). Ook laat dit onderzoek zien dat mensen hun tuin ervaren als onderdeel van een groter geheel (P., Bodhi, Henk, Michiel) en bevestigt daarmee het onderzoek van Bhatti & Church (2001).

Door in de tuin een aangename plek te maken samen met de niet-menselijke natuur, bekrachtigt de mens een visie waarin de mens onderdeel is van de natuur en de natuur essentieel is voor het menselijk bestaan (Castree, 2001; Whatmore, 2002) Want met het hebben van een natuurlijke tuin en dus natuur toe te laten en in te zetten in het home-making-proces, bevestigen tuiniers dat natuur 'in here' is en niet 'out there' (Whatmore, 2006). Mensen met een natuurlijke tuin bevestigen het dwelling-perspectief (Heidegger, 1954; Ingold, 1995; Johnston, 2008): Een natuurlijke tuin hebben en het home-making-proces mede vorm laten geven door al het andere in en om de tuin, maakt dat mensen in het zichzelf een thuis maken op de wereld en hierin essentieel zijn ingebed in al het andere op de wereld. In de natuurlijke tuin wordt dus de activiteit van het ingebed zijn in praktijk gebracht en daarmee maakt de mens zich een thuis op de wereld en op de woonplek.

Dit onderzoek laat zien dat mensen natuur ‘in here’ willen ervaren, dat contact met natuur belangrijk is voor mensen. Wellicht betekent dit dat het tijd is dat ook de samenleving als geheel natuur ‘in here’ erkent en daarnaar handelt...

Hoewel dit een verkennend onderzoek is en niet de pretentie heeft om representatief te zijn, is het toch interessant om te vermelden dat mensen die zich een thuis maken samen met de niet-menselijke natuur een heel erg positief thuisgevoel hebben. Dit blijkt uit dit onderzoek. Hoewel ‘home’ niet alleen positieve kanten, maar ook negatieve kanten kent, komen deze in dit onderzoek niet naar voren. ‘Home’ wordt in dit onderzoek geassocieerd met genieten, vrijheid, rust en een ontspannend contact met natuur.

Het is interessant om een breder opgezet vervolgonderzoek te doen naar het thuisgevoel bij veel meer mensen met een natuurlijke tuin. En om dit ook af te zetten tegen het thuisgevoel van mensen zonder tuin, of met een ander soort tuin dan een natuurlijke tuin (bijvoorbeeld een tuin waarin geen plek wordt toegekend aan de invloed van niet-menselijke natuur.). Dan zou onderzocht kunnen worden hoe het contact met natuur een rol kan spelen in hoe de mens zich thuis voelt op een plek.

Het kan zijn dat mensen zich zo thuis voelen door hun tuin omdat ze zich opgenomen voelen door de natuur en daarin een rustpunt vinden. Mensen genieten van deze ‘embodied embeddedness’ in het grotere geheel van de natuur. De tuin biedt mensen de mogelijkheid in een dieper contact te komen met de fysieke plek waar zij wonen. Door in de tuin de natuur waar te nemen via alle zintuigen bevestigen mensen hun (fysiek) samenzijn met de natuur. De tuin biedt de mogelijkheid om bomen en natuur om je heen te hebben en daarin te ontspannen en tot rust te komen. Dáárom biedt de tuin vooral rust (ondanks, of juist dankzij het werk dat het onderhoud van de tuin met zich meebrengt).

Whatmore (2006) constateert dat cultureel-geografen zijn teruggekeerd naar het bestuderen van het materiële en dat zij zich hierin bezighouden met de verbinding tussen aarde en leven (zie pagina 3). In het bestuderen van de verbinding tussen de aarde en leven probeert dit onderzoek hieraan een bijdrage te leveren. Uit dit onderzoek blijkt dat het bestuderen van de verbinding tussen de aarde en het leven van mensen, dieren en planten op een materiële manier bijzonder rijke en intieme informatie oplevert over hoe mensen deze verbinding ervaren in de tuin: *“alsof je omarmd wordt door alles om je heen”*...

BRONVERMELDING

- AVVN (2012) via, www.avvn.nl, bezocht op 28-11-2012
- Bhatti, M. & A. Church (2000) *I never promised you a rose garden': gender, leisure and home-making*, in: *Leisure Studies* 19, pp. 183-197
- Bhatti, M. & A. Church (2001) *Cultivating natures: homes and gardens in late modernity*, in: *Sociology* 35, pp. 365-383
- Bhatti, M., A. Church, A. Claremont & P. Stenner (2009) *'I love being in the garden': enchanting encounters in everyday life*, in: *Social & Cultural Geography*, vol. 10, no. 1, pp. 61-76
- Blunt, A. (2005) *Cultural geography: cultural geographies of home*, in: *Progress in Human Geography*, 29, vol. 4, pp. 505-515
- Boon, C.A. den & D. Geeraerts (2005) *Van Dale Groot Woordenboek van de Nederlandse taal*, Utrecht: Van Dale Lexicografie
- Bosco, F.J. (2006) *Actor-Network Theory, networks and relational approaches in Human Geography*, in: S. Aitken & G. Valentine (eds) *Approaches to Human Geography*, pp. 136-146
- Brand, G. & J.-L. Millot (2010) *Sex differences in human olfaction: Between evidence and enigma*, in: *The Quarterly Journal of Experimental Psychology Section B: Comparative and Physiological Psychology*, vol. 54, no. 3, pp. 259-270
- Brook, I. (2003) *Making here like there: place attachment, displacement and the urge to garden*, in: *Ethics, Place and Environment*, vol. 6, pp. 227-234
- Cammack, P.J., I. Convery & H. Prince (2011) *Gardens and birdwatching: recreation, environmental management and human-nature interaction in an everyday location*, in: *Area*, vol. 43, no. 3, pp. 314-319
- Carolan, M.S. (2009) *"I do therefore there is": enlivening socio-environmental theory*, in: *Environmental Politics* 18 (1), pp. 1-17
- Casey, E.S. (2001) *Between Geography and Philosophy: What Does It Mean to Be in the Place-World?*
- Castree, N. (2001) *Socializing Nature: Theory, Practice, and Politics*, in: Castree, N & B. Braun (2001) *Social Nature, Theory, practice, and politics*, London: Blackwell, pp. 1-21

- Castree, N. & T. MacMillan (2001) *Dissolving Dualisms: Actor-networks and the Reimagination of Nature*, in: Castree, N & B. Braun (2001) *Social Nature, Theory, practice, and politics*, London: Blackwell, pp. 208-224
- Chow K. & M. Healy (2008) *Place attachment and place identity: First-year undergraduates making the transition from home to university*, in: *Journal of Environmental Psychology* 28, pp. 362-372
- Cloke, P. & O. Jones (2001) *Dwelling, place, and landscape: an orchard in Somerset*, in: *Environment and Planning*, vol. 33, pp. 649-666
- Cloke, P. & O. Jones (2003) *Grounding ethical mindfulness for/in Nature: Trees in Their Places*, in: *Ethics, Place and Environment* 6, pp. 195-214
- Coolen, H. & J. Meesters (2012) *Private and public green spaces: meaningful but different settings*, in: *Journal of Housing and the Built Environment* 27, pp. 49-67
- Dann, G.M.S. & J.K.S. Jacobsen (2003) *Tourism smellscapes*, in: *Tourism Geographies* 5, pp. 3-25
- Davies, G. & C. Dwyer (2007) *Qualitative methodes: are you enchanted or are you alienated?*, in: *Progress in Human Geography* 31, vol. 2, pp. 257-266
- Dayaratne, R. & P. Kellett (2008) *Housing and home-making in low-income urban settlements: Sri Lanka and Colombia*, in: *Housing and the Built Environment* 23, pp. 53-70
- Domosh, M. & J. Seager (2001) *Putting Women in Place. Feminist Geographers Make Sense of the World*, New York: The Guilford Press
- Flowerdew, R. & D. Martin (2005) *Methodes in human geography. A guide for students doing a research project*, Harlow: Pearson Education Limited
- Freeman, C., K.J.M. Dickinson, S. Porter & Y. van Heezik (2012) "My garden is an expression of me": *Exploring householder's relationships with their gardens*, in: *Journal of Environmental Psychology* 32, pp. 135-143
- Groenewegen, P., A.E. van den Berg, S. de Vries & R.A. Verheij (2006) *Vitamin G: effects of green space on health, well-being and social safety*, in: *BMC Public Health* 6, no. 149
- Gross, H. & N. Lane (2007) *Landscapes of the lifespan: Exploring accounts of own gardens and gardening*, in: *Journal of Environmental Psychology*, vol. 27, pp. 225-241
- Head, L. & J. Atchison (2009) *Cultural ecology: emerging human-plant geographies*, in: *Progress in Human Geography*, vol. 33, no. 2, pp. 236-245

- Head, L. & P. Muir (2006) *Suburban life and the boundaries of nature: resilience and rupture in Australian backyard gardens*, in: Transactions of the Institute of British Geographers 31, pp. 505-524
- Heidegger, M. (1954) *Building, dwelling, thinking*, in: Maegher, S.M. (ed) (2008) *Philosophy and the city. Classic to contemporary writings*, Albany: State University of New York Press, pp. 119-124
- Hesse-Biber, S.N. & P.L. Leavy (2007) *Feminist Research Practice*, London: Sage
- Hitchings, R. (2003) *People, plants and performance: on actor network theory and the material pleasures of the private garden*, in: Social and Cultural Geography 4, pp. 99-112
- Hitchings, R. (2004) *At home with someone nonhuman*, in: Home Cultures, vol. 1, no. 2, pp. 169-186
- Hitchings, R. (2006) *Expertise and Inability: Cultured Materials and the Reason for Some Retreating Lawns in London*, in: Journal of Material Culture 11, pp. 364-381
- Hitchings, R. & V. Jones (2004) *Living with plants and the exploration of botanical encounter within human geographic research practice*, in: Ethics, Place and Environment, vol. 7, pp. 3-18
- Holloway, L. & P. Hubbard (2001) *People and place*, Harlow: Pearson Education Limited
- Hoven, B. van (2011) *Multi-sensory tourism in the Great Bear Rainforest*, in: Landabréfið Journal of the Association of Icelandic Geographers vol. 25, pp. 31-49
- Hoven, B. van & Meijering, L. (2011), *On the ground. Thinking through the production of knowledge*, in: Cloke, P. & del Casino, V., Panelli, R., Thomas, M. (eds), *Companion to Social Geography*, Blackwell Publishers: pp. 161-180
- Ingold, T. (1993) *The temporality of the landscape*, in: World Archaeology, vol. 25, no. 2, pp. 152-174
- Ingold, T. (1995) *Building, dwelling and living: how animals and people make themselves at home in the world*, in: Strathern, N. (ed) *Shifting Contexts: transformations in Anthropological knowledge*, London: Routledge, pp. 57-80
- Ingold, T. (2000) *The Perception of the Environment. Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, London: Routledge

- Jacobsen, K. (2009) *A developed nature: a phenomenological account of the experience of home*, in: *Continental Philosophical Review* 42, pp. 355-373
- Johnston, C.M. (2008) *Beyond the clearing: towards a dwelt animal geography*, in: *Progress in Human Geography*, vol. 32, pp. 633-649
- Jones, O. & P. Cloke (2002) *Tree Cultures. The Place of Trees and Trees in Their Place*, Oxford: Berg
- Joye, Y. & A. de Block (2011) '*Nature and I are Two*': A critical examination of the *Biophilia Hypothesis*, in: *Environmental Values* 20, pp. 189-215
- Kaika, M. (2004) *Interrogating the Geographies of the Familiar: Domesticating Nature and Constructing the Autonomy of the Modern Home*, in: *International Journal of Urban and Regional Research* 28 no. 2, pp. 265-286
- Kaplan S. (1995) *The restorative benefits of nature. Towards an integrative framework*, in: *Journal of Environmental Psychology* 15, pp. 169-182
- King, R.J.H. (2003) *Toward an ethics of the domesticated environment*, in: *Philosophy & Geography*, vol. 6, no. 1, pp. 3-14
- Kruks, S. (1995) *Identity politics and dialectical reason: beyond an epistemology of provenance*, in: *Hypatia* 10, no. 2, pp. 1-22
- Latour, B. (1996) *On actor-network theory. A few clarifications*, in: *Soziale Welt* 47, pp. 360-361
- Lea, J. (2008) *Retreating to nature: rethinking 'therapeutic landscapes'*, in: *Area* 40, no. 1, pp. 90-98
- Lewicka, M. (2011) *Place attachment: How far have we come in the last 40 years?*, in: *Journal of Environmental Psychology*, vol. 31, pp. 207-230
- Lorimer, H. (2005) *Cultural geography: the busyness of being 'more-than-representational'*, in: *Progress in Human Geography*, 29, vol. 1, pp. 83-94
- Mazumdar S. & S. Mazumdar (2009) *Religion, immigration, and home making in diaspora: Hindu space in Southern California*, in: *Journal of Environmental Psychology* 29, pp. 256-266
- Mazumdar, S. & S. Mazumdar (2012) *Immigrant home gardens: Places of religion, culture, ecology, and family*, in: *Landscape and Urban Planning* 105, pp. 258-265

- Moore, J. (2000) *Placing home in context*, in: *Journal of Environmental Psychology* 20, pp. 207-217
- Mudoch, J. (1997) *Inhuman/nonhuman/human: actor-network theory and the prospects for a nondualistic and symmetrical perspective on nature and society*, in: *Environment and Planning D: Society and Space* 15, pp. 731-756
- Oakes, T.S. & P.L. Price (2008) *The Cultural Geography Reader*, Oxon: Routledge
- Obrador-Pons, P. (2007) *A haptic geography of the beach: naked bodies, vision and touch*, in: *Social & Cultural Geography* 8, vol. 1, pp. 123-141
- O'Leary, Z. (2010) *The essential guide to doing your research project*, London: Sage
- Paterson, M. (2009) *Haptic geographies: ethnography, haptic knowledges and sensuous dispositions*, in: *Progress in Human Geography* 33, no. 6, pp. 766-788
- Power, E.R. (2005) *Human-nature relations in suburban gardens*, in: *Australian Geographer* 36, no. 1, pp. 39-52
- Power, E.R. (2008) *A more-than-human geography of homemaking: selected case studies from Australia*, Sydney: Macquarie University
- Rose, G. (2007) *Visual Methodologies. An Introduction to the Interpretation of Visual Materials*, London: Sage
- Shillington, L. (2008) *Being(s) in relation at home: socio-natures of patio 'gardens' in Managua, Nicaragua*, in: *Social & Cultural Geography*, vol. 9, no. 7, pp. 755-776
- Sims, R. (2009) *Food, place and authenticity: local food and the sustainable tourism experience*, in: *Journal of Sustainable Tourism*, vol. 17, no. 3, pp. 321-336
- Smith, J.A., P. Flowers & M. Larkin (2009) *Interpretative Phenomenological Analysis. Theory, Method, Research*, London: Sage
- Stenner, P., Church, A. & M. Bhatti (2012) *Human-landscape relations and the occupation of space: experiencing and expressing domestic garden*, in: *Environment & Planning*, vol. 44, pp. 1712-1727
- Tuan, Y.-F. (1974) *Topophilia. A study of Environmental Perception, Attitudes, and Values*, Englewood Cliffs: Prentice Hall
- Tuan, Y.-F. (1977) *Space and Place: The Perspective of Experience*, Minneapolis: University of Minnesota Press

- Vroege Vogels: Tuinreservaten (2012), via <http://vroegevogels.vara.nl/Tuinreservaten.952.0.html>, bezocht op 28-11-2012
- Veen, P.A.F. van & N. van der Sijs (1997) *Etymologisch woordenboek: de herkomst van onze woorden*, Utrecht: Van Dale Lexicografie
- Waage E.R.H. (2010) *Landscape as a Conversation*, in: Benediktsson, K. & K.A. Lund (2010) *Conversations with landscape*, Farnham: Ashgate, pp. 45-58
- Whatmore, S. (2002) *Hybrid Geographies. Nature, cultures, spaces*. London: Sage
- Whatmore, S. (2006) *Materialist returns: practising cultural geography in and for a more-than-human world*, in: *Cultural Geographies* 13, pp. 600-609

Bijlage 1: Diepte-interview

- *interview altijd te stoppen of vragen overslaan*
- *naam gebruiken in scriptie?*
- *foto's gebruiken in scriptie / presentatie?*
- *op de hoogte blijven van onderzoek?*

Vragen over de foto's

- Hoe zou u uw tuin omschrijven?
- Kunt u vertellen wat er op deze foto staat?
- Waarom hebt u dit gefotografeerd?
- Waar staat deze foto voor? / Wat representeert deze foto?
- Wat betekent deze plek/plant/dier/object voor u?

Vragen voor diepte-interview

* Aanleg:

- Wat is het concept/idee achter deze tuin?
- Welke rol hebt u gehad in het bedenken van dit concept?
- Wie heeft uw tuin aangelegd?
- En hoe lang geleden is dat gebeurd?
- Speelden burens een rol tijdens de aanleg van de tuin? Zo ja, wat voor rol?
- Hebt u subsidie gekregen voor de aanleg van uw tuin?
- Voor wie is deze tuin aangelegd?
  - Waar hebt u bij de aanleg op gelet?

* Betekenis tuin:

- Wat betekent uw tuin voor u?
  - Zit u vaak in de tuin? Waarom? / Wat vindt u er fijn aan?
  - Wat beleeft u tijdens een wandeling in uw tuin?
  - Hoe wordt de tuin gebruikt?
  - Doet u wel eens andere activiteiten in de tuin?

Kunt u uw tuin omschrijven in de lente, zomer, herfst en winter?

Wat vindt u prettig aan uw tuin?

Waar heeft u moeite mee in uw tuin?

Hebt u wel eens meegedaan aan een Open Tuinen-dag of iets dergelijks?
Waarom hebt u dat wel/niet gedaan?

Wat voor reacties geven anderen op uw tuin?

Hebben tuinen van burens invloed op uw tuin?
Levert dit wel eens conflicten op?

Waarom hebt u uw tuin wel/niet op de website van Tuinreservaten (Vroege Vogels) gezet?
Waarom hebt u dat wel/niet gedaan?

Deelt u uw tuin met anderen via een website, Facebook, een forum?

Zo ja, wat betekent dat voor u?
Zo nee, zou u dit wel willen? Waarom?

Beleeft u uw tuin als onderscheid van de omgeving?
Of is uw tuin in de omgeving ingebed?

* Thuis

Is uw tuin belangrijk om u thuis te voelen op deze (of: een) plek? Zo ja, hoe?

Zijn er geluiden/geuren/dingen in je tuin waarbij u zich thuis voelt?

Mist u uw tuin als u (voor langere tijd) van huis bent?

Hebt u een extra sterke band met uw tuin omdat u hem zelf hebt aangelegd?

* Erkenning niet-menselijke agency

Wordt u wel eens betoverd door planten in uw tuin?

Wijzigt u uw plannen met uw tuin wel eens vanwege de aanwezigheid van bepaalde planten of dieren?

Wat voor dieren komen er wel eens in uw tuin? Wat voor invloed hebben zij op uw tuin?

Wat is uw rol naar de planten en dieren in uw tuin?
- Hoe houdt u rekening met de planten en dieren in uw tuin?

Wat voor onderhoud vraagt de tuin?
Hoe veel tijd besteedt u per week/maand aan uw tuin?

Wat verstaat u onder onkruid?
Hoe gaat u om met 'onkruid'?

Hoe gaat u om met 'ongedierte'?

Enkele waarom-vragen n.a.v. de rondleiding (per respondent verschillend).

* Diepgaande relatie met planten:

Kent u het Backster-effect?

- Ja?
  - wat denkt u daarvan?
  - merkt u zoiets wel eens bij uw planten / in uw tuin?
- Nee? ik leg uit over Backster-effect.
  - wat denkt u hiervan?
  - merkt u zoiets wel eens bij uw planten / in uw tuin?

Ervaart u ook zoiets met dieren?

Tot slot:

Hebt u nog iets aan dit interview toe te voegen?